حصہ دوم

نگارِ عجم
ALIGARH
حصۂ دوم

۷۸۶

نگارِ عجم

حصہ دوم

مرتبہ

جناب مولوی محمد طاہر صاحب فاروقی ایم۔اے

منشی کامل، مولوی فاضل (الہ آباد) دبیر کامل (لکھنؤ)

ایچ۔پی۔اے آنرز ان اردو (پنجاب)، صدر شعبہ فارسی آگرہ کالج

ممبر بورڈ آف اسٹڈیز ان عربک اینڈ پرشین آگرہ یونیورسٹی

سابق ہیڈ مولوی حلیم مسلم ہائی اسکول کانپور

ناشر

رام پرشاد اینڈ سنز آگرہ

فہرست مضامین نگارِ عجم حصہ دویم

باہتمام

خواجہ فراست حسین منیجر

آگرہ اخبار برقی پریس آگرہ

طبع نہم - جنوری سنہ ۱۹۴۴ء

انتخابِ خارستان

(لطائف و حکایات)

(۱)

ابراهیم ادهم از صوفیان دمشق پرسید که سیرت شما چیست گفتند
اگر یابیم بخوریم و اگر نیابیم صبر کنیم۔ ابراهیم بخندید و گفت سگان
بلخ را همین حالت است۔ گفتند سیرت صوفیانِ بلخ چیست۔
گفت اگر یابند ایثار کنند و اگر نیابند شکر کنند۔

(۲)

وقتے شخصے به نزدیک طبیبے آمد که در مزاجم تغیرے پیدا شده
است۔ تدبیر کن۔ گفت تغیرے چیست۔ گفت پیش ازیں هر

بامداد بست نان می خوردم و پیش ده۔ و خفتن بست۔ مجموع پنجاه بود۔ اکنون ہمی بیش خورده نمی شود۔ گفت سہل است مطبوخے بخور بدین تفصیل۔ عناب دو من۔ سپستاں و گل بنفشہ یک من۔ در صد من آب بجوشاں تا بست من بماند۔ ترنجبین ده من۔ شیرخشت پنج من در آں آب شربت کن و بخور تا تلیئنے باشد۔

(۳)

دو کس در قطعہ زمینے نزاع می کردند۔ ہر یک می گفت از آں من است۔ پیش عیسیٰ علیہ السلام آمدند۔ عیسیٰ گفت زمین چیزے دیگر می گوید۔ گفتند چہ می گوید۔ گفت زمین گوید ہر دو از آنِ من اند

(۴)

بقراط حکیم بمرتبۂ بود در علم کہ تختے نہادہ بود و بر آں تخت خفتہ احوال آسماں مشاہدہ می کرد روزے از تخت فرود آمده بود، شاگردے با شتاں در زیر ہر چہار پایۂ تخت چار درست زر بنہاد۔ چوں بر تخت بر آمد در آسمان نگاه کرد۔ گفت امروز آسماں را باندازهٔ سطبری درستے بخود نزدیک تر می بینم۔

(۵)

آوردہ اند کہ امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ را غلامے بود۔ روزے بجنبانیدنے گوش وے بمالید۔ غلام آہے زد۔ امام پشیمان شد و در پیش غلام بہ نشست و سوگند داد کہ بمکافات گوشم بمال۔ غلام گوش امام نرم بمالید۔ امام گفت اے غلام چرا محابا می کنی و سخت تر نمی مالی گفت از کسے کہ تو می ترسی من نیز می ترسم۔ امام ازین سخن بسیار گریست و اورا از مال خود آزاد کرد۔

مشقی سوالات

(۱) تحلیل صرفی بکنید:۔

دمشق۔ سیرت۔ بست۔ خفتن۔ شربت۔ نہاد۔ بمال۔ ترسم۔

(۲) جموع عربی بنگارید:۔

وقت۔ طبیب۔ مزاج۔ قطعہ۔ حکیم۔ علم۔ امام۔ غلام۔

(۳) بقراط و ابراہیم ادہم کہ بودند؟ احوال ایشاں بنویسید۔

(۴) حکایت امام جعفر صادق رحمۃ اللہ علیہ را بعبارت خود بدل کردہ بنویسید۔

حکایات

(۱)

آورده اند که جعفر برمکی ادیب مامون بود۔ روزے مادر مامون
کسے را فرستاد که مامون را ادب کن که در خانه بے ادبی می کند و
او هنوز بغایت خورد بود تا او را بر پشت کشیدند و چند تازیانهٔ محکم زد۔
چنانکه از الم مامون چند قطرات اشک بر رخسارهٔ روان کرد۔
فرد۔

هنوزم وقت پیری هست بر یاد   جفائے مکتب و تادیب اُستاد

نشسته بودند که یکے از در در آمد۔ که وزیر بر در است و می خواهد
که مامون را به بیند۔ مامون در حال چشمان را پاک کرد و در
صدر بتعظیم بنشست و اجازت داد که در آید۔ جعفر برمکی گوید
که وزیر آمد و من از حدیث مامون ایمن نبودم۔ نباید که شکایتے پیش
وزیر کند۔ ازیں معنی هیچ نه گفت و کلمات پسندیده گفت
چوں وزیر رفت من او را عذر خواستم و گفتم از کرده پشیمان بودم
که از من پیش وزیر شکایتے نزود۔ گفت معاذ الله که از اُستاد
خود شکایتے کنم۔ تو بمثابه پدری و من به یقین می دانم که ایں

تادیب برائے آں کردی کہ فردا کہ بزرگ شوم و چوں از خوردی بر آیم و تادیب دیدہ باشم مرا بر بیچارہ گاں در تعذیب ترحم آید۔ برمکی گفت او را دعا کردم و بر عقل و لطف و فہم وے آفریں نمودم و بخلافت وے اُمیدوار گشتم۔ نظم۔

ہر کہ دارد نورِ عزت بر جبیں   پرتو از طفلیش در سیما بود
مردماں گویند ہر میوہ کہ آں   نیک باشد بر گلش پیدا بود

(۳)

در روزگار سلیمان پیغمبر صلوات اللہ علیہ پسرے با پدر در حالت مستی بے ادبی کرد۔ طپانچہ بزد۔ و یک چشم پدر را کور کرد۔ پدر شکایت پیش سلیمان برد۔ پسر چوں از مستی بہوش آمد۔ او را گفتند کہ چرا چنیں کردی۔ پسر پشیماں شد۔ کارد بر داشت، دست خود را ببرید۔ قطعہ

خدمت مادر و پدر ہمچوں   بندگیٔ خدا ست اے دانا
از کلام خدا نخواندستی   تو و بالوالدین احسانا

سلیمان پسر را طلب کرد۔ پسر آمد دست بریدہ را آورد۔ پدر آں حال بدید فریاد و زاری بر آورد۔ و انتقام تظلم خود بگذاشت و گفت کاش ہر دو چشم من بر کشیدے و دست

خود بہ بدے۔ سلیمان علیہ السلام را از گریہ او رحم در دل آمد۔ جبرئیل آمد و گفت دعا کن۔ سلیمان دعا کرد۔ ہر دو تندرست شدند۔

(۳)

شیخ شہاب الدین سہروردی را با تمغاچی ندیم سلطان خصومتے افتاد۔ ندیم گفت امروز حال تو با سلطان بگویم۔ شیخ گفت امشب حالِ تو با رحمان بگویم۔ ندیم بامداد پیش سلطان رفت و گفت کہ سالوسے را در مملکت رہا کردہ کہ ندیم ترا می آزارد۔ سلطان گفت فردا حکم کردہ شود۔ شیخ نماز خفتن گزاردہ سجادہ در خلوت بینداخت و سر بحضرت حق بر داخت و گفت ظالمے را گذاشتۂ تا بندگان ترا می رنجانند۔ از گوشۂ صومعہ آوازے شنید کہ امشب ایں حکم کردہ شود۔ چوں سحر شد ندیم را تپ گرفت و بامداد کلید سر دکرد۔ سلطان نزدیک شیخ آمد و عذر خواست۔ شیخ گفت او را معبودے بود۔ و مرا نیز معبودے۔ ہر دو حاجت خود بمعبودانِ خود ماں عرض داشتیم۔ معبود من غالب آمد۔

(۴)

آوردہ اند کہ عیسیٰ علیہ السّلام از ابلیس پرسید کہ کرا دشمن تر داری۔ گفت فاسق جوان مرد را۔ دیگر بار پرسید کہ کرا دوست تر داری۔ گفت زاہد بخیل را۔ گفت بچہ سبب۔ گفت بہ سبب آنکہ فاسق جوان مرد بہ توبہ بہ ہدایت برسد و لذتِ ہر دو جہان یابد امّا زاہد بخیل بہ شومی بخل بہ کفر و ضلالت اُفتد و بہر دو عالم رنج و محنت بیند۔ قطعہ۔

این فاسقِ سفلہ اند با جود   از زاہد و دیندار بہتر
خاری کہ درو ترا انگبین ست   از سدرۂ بے کنار بہتر

مشقی سوالات

(۱) تحلیل صرفی بکنید۔

روز۔ ہنوز۔ تازیانہ۔ سلیمان۔ بگذاشت۔ کردہ۔ شود۔ سالوس۔ رنجانند۔

(۲) جموعِ عربی بنویسید۔

برکلی۔ الم۔ وزیر۔ معنی۔ دعا۔ سلطان۔ صومعہ۔ زاہد۔

(۳) در اُردو ئے خود بنگارید

(الف) نشستہ بودند کہ یکے از در درآمد۔ .... مرا بہ

بیچارہ گان در تعذیب ترحّم آید۔

(ب) در روزگار سلیمان پیغمبر۔ ۔ ۔ ۔ تو وبِالْوَالِدَیْنِ اَحْسَانًا۔

(۴) جعفر برمکی و شیخ شہاب الدین سہروردی کہ بودند؟

(۵) ابلیس کرا دشمن تر و دوست تر دارد و چرا؟

(۶) حکایت جعفر و ماموں را بفارسی خود بنویسید۔

.........—•—※—•—.........

هر آں کس کہ دُزدیدہ باشیر مرد شود مطلع بایدش خواند دزد
ہر آں کارگر مرد دارد طمع ہمیں بس کہ نامش نہی نامرد

(۲)

نابینائے در شب تاریک چراغے بدست و سبوئے بر دوش در راہے می رفت۔ فضولے در راہ بادو دچار شد و گفت۔
" اے نادان روز و شب پیش تو یکساں است و روشنی و تاریکی در چشم تو برابر۔ ایں چراغ را فائدہ چیست؟" نابینا بخندید و گفت کہ ایں چراغ از بہر خود نیست۔ از برائے چوں تو کور دل بے خبر است۔ تا با من پہلو نزنی و سبویم نشکنی۔ قطعہ

حال ناداں را بہ از ناداں نمی داند کسے
گرچہ در دانش فزوں از بو علی سینا بود
طعن نابینا مزن مردم زبینائی زدہ
زانکہ نابینا بکار خویشتن بینا بود

(۳)

معلّے را پسر بیمار شد۔ چوں مشرف بر موت گشت گفت غسال را بیاورید۔ تا او را بشوید۔ گفتند" ہنوز نہ مردہ است!" گفت" باکے نیست۔ آں زماں کہ از غسل فارغ شود بخواہد مرد۔"

انتخاب بہارستان جامی

(مطائبات وحکایات)

(۱)

فاضلے بیکے از دوستان صادق نامۂ می نوشت شخصے در پہلوئے او نشستہ بود بگوشۂ چشم نوشتہ او را می خواند۔ بروئے آمد نوشت اگر در پہلوئے من دزدے زن نہ مردے نہ نشستہ بودے و نوشتۂ مرا نمی خواندے ہمہ اسرار خود بنوشتمے۔ آں شخص گفت کہ واللہ یا مولانا این نامۂ ترا مطالعہ نکردہ ام گفت "اے نادان پس این کہ می گوئی از کجا می گوئی" قطعہ

۱۷

قطعہ

هرکه در کار خویش پیش از وقت — می نماید بحکم طبع شتاب
می خورد در روزه نارسیده به شب — می کشد موزه نارسیده به آب

(۴)

کوزپشتے را گفتند که می خواهی خدائے تعالیٰ پشت ترا چوں دیگراں راست کند یا آنکه پشت دیگراں چوں تو کوز سازد. گفت آنکه همه را چوں من کوز گرداند تا بآں چشمے که ایشاں درمن نگریسته اند من نیز بهماں چشم در ایشاں بنگرم. قطعه

خوش آنکه خصم بعیبے طعنه بر تو زند — بر غم وے زهماں عیب بنشینی
وزیں نشستن بے عیب خوشتر آن باشد — که مبتلا شده او ر العیب خودبینی

(۵)

طبیبے را دیدند که هرگاه بگورستان رسیدے روا بر سر کشیدے. سبب آں را سوال کردند گفت "از مردگاں ایں گورستان شرم دارم که بر که می گذرم ضربت من خورده است. و در هر که می نگرم از شربت من مرده است. رباعی

اے رای تو در علاج بیمار علیل — بر آمدن مرگ قدوم تو دلیل
در کشور مات منت جاں شدن — برداشته زگردن عزرائیل

(۶)

روزے در فصل بہاراں با جمعے از دوستاں و یاراں بہوائے گشت و تماشائے صحرا و دشت بیروں رفتیم چوں در موضعے خرم جا گرم ساختیم و سفرا انداختیم سگے از دوراں را دید۔ زود خود را آنجا رسانید یکے از حاضران سنگ پارہ بر داشت و چناں کہ نان در پیش سگاں انداز ند پیش وے انداخت۔ سگ آنرا بوئے کرد۔ وبے توقف باز گشت۔ ہر چند آواز دادند۔ التفات نکرد۔ اصحاب ازاں متعجب شدند۔ یکے ازاں میان گوت" می دانید ایں سگ چہ گفت؟" گفت ایں بدبختاں از بخیلی و گرسنگی سنگ می خورند از خوان ایشاں چہ توقع داشت۔ و از سفرۂ ایناں چہ تمتع تواں گرفت" قطعہ

خواجہ چوں افگند خوان نزدیک دور　　خط و بہرہ برو آنجا بے درنگ
خط مسکیں گربہ از نزدیک چوب　　بہرۂ بیچارہ سگ از دور سنگ

(۷)

شاعرے پیش طبیب رفت و گفت "چیزے در دل من گرد شدہ است و وقت مرا ناخوش می دارد۔ و آنجا ہمہ افسردگی بہمہ اعضائے من می رسد۔ موئے بر اندام من می خیزد۔" طبیب مرد ظریف بو گفت "ہیچ شعرے بتازگی گفتہ بودی و بہ کسے نخواندہ باشی"

گفت "آرے" گفت "بخواں" خواند گفت بار دیگر "بخواں" بخواند تا سہ نوبت گفت "برخیز کہ نجات یافتی این شعر در دل تو گرد شدہ بود و خشکی آں بہ بیروں سرایت می کرد چوں از دل خود بیروں کردی خلاصی یافتی۔

مشقی سوالات

(۱) جموع عربی بنویسید:۔
شاعر۔ فاضل۔ شخص۔ طبع۔ خصم۔ عیب۔ سوال۔ رائے۔ دلیل۔ صحرا۔

(۲) تحلیل صرفی بکنید:۔
دوستاں نشستہ بودے۔ نخواندہ ام۔ تاریک۔ نشکنی۔ کوزپشت۔ گورستان۔ قدوم۔ تواں گرفت۔ گرسنگی۔

(۳) حکایت نابینا را بعبارت خود بنویسید۔

(۴) طبیب چرا ردا بہ سرمی کشید؟

(۵) در دل شاعر چہ گرہ شدہ بود؟ طبیب چہ معالجہ کرد؟

(۶) بأردو ترجمہ بکنید:۔

(الف) نابینائے در شب تاریک .. .. وسبو بہم نشکنی

(ب) کوزپشتے را گفتند .. .. بعیب خود بینی
(ج) روزے در فصل بہاراں .. .. چہ تمتع تواں گرفت
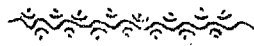
حکایات

(۱)

از عبداللہ ابن جعفر رضی اللہ عنہما می آرند کہ روزے عزیمت سفر کردہ بود۔ در نخلستان قومے را دید فرود آمد و غلام سیاہ نگہبان آن درختاں بود۔ آں غلام را دو قرص از خانہ آمد۔ پیش وے سگ ایستادہ بود یک قرص پیش وے انداخت بخورد دیگرے را نیز بیند اخت آں را ہم بخورد۔ عبداللہ رضی اللہ عنہ از وے پرسید کہ ہر روز قوتِ تو چیست۔ گفت انچہ دیدی فرمود۔ چرا وے را بر نفس خود ایثار بکردی۔ گفت وے از ما غریب است چنیں گماں می برم کہ از مسافت دور آمدہ است و گرسنہ است۔ نخواستم کہ وے را گرسنہ گزارم۔ پس گفتمش کہ امروز چہ خواہی خورد

گفت روزه خواهم داشت۔ عبداللہ باخود گفت کہ ہمہ خلق درینجا مرا ملامت می کنند و این غلام سخی تر ست۔ پس آں غلام را آزاد کرد و نخلستاں را بوے بخشید۔ قطعہ

نفس سگ را بیک ولقمۂ ناں ۔۔۔ بر سگ نفس ہر کہ کرد ایثار
گر بود بندہ فی المثل شاید ۔۔۔ خواجگان را بہ بندگیش قرار

(۳)

ابراہیم بن سلیمان بن عبدالملک گوید کہ در آں وقت کہ نوبت خلافت از بنی اُمیّہ بہ بنی العباس انتقال یافت و بنی العباس بنی اُمیّہ را می گرفتند و می کشتند۔ من بیروں کوفہ بہ بام سرائے کہ بصحرا مشرف بود نشستہ بودم۔ دیدم کہ علمہاے سیاہ از کوفہ بیروں آمد در خاطر من چنیں افتاد کہ آں جماعت بطلب می آیند۔ از بام فرود آمدم و بکوفہ در آمدم۔ ہیچ کس را نمی شناختم کہ پیش وے پنہاں شوم بہ در سراے بزرگ رسیدم در اں دم دیدم کہ مردے خوبصورت سوار ایستادہ است و جمعے از غلاماں و خادماں گرد او برآمدہ در پیش آمدم۔ سلام کردم۔ گفت تو کیستی و حاجت تو چیست۔ گفت مردے ام گریختہ و از خصم ترسیدہ۔ بمنزل تو پناہ آوردہ ام۔ مرا بمنزل خود در آورد۔ و در حجرہ کہ نزدیک حرم وے بود بنشاند۔

چند روز آنجا بودم به بهترین حال هرچه دوست تر می داشتم۔ از
مطاعم و مشارب و ملابس همه پیش من حاضر بود و از من هیچ نمی پرسید۔
هر روز یکبار سوار می شد و باز می آمد یک روز از وی پرسیدم که
هر روز ترا می بینم که سوار شوی و زود می آئی۔ بچه کار می روی؟ گفت
ابراهیم بن سلیمان پدرم را کشته است۔ شنیده ام که پنهان شده
است۔ هر روز می روم بامید آنکه شاید که وے را بیابم و قصاص
پدر از و بستانم چوں ایں را شنیدم از ادبار خود در تعجب ماندم که مرا
قضا در منزل کسے انداخت که طالبِ قتل من است۔ از حیات
خود سیر آمدم۔ آں مرد را نام وے و نام پدر وے پرسیدم۔
دانستم که راست می گوید گفتم "اے جوانمرد ترا در ذمه من حقوق
بسیار است واجب است بر من که بر خصم تو دلالت کنم و ایں راه
آمد شد بر تو کوتاه گردانم۔ ابراهیم بن سلیمان منم۔ خون پدر خود از
من بخواه"۔ او از من باور نکرد و گفت از حیاتِ خود به تنگ آمده۔
میخواہی که محنت خلاصی شوی۔ گفتم لا، والله من او را کشته ام نشانها
گفتم دانست که راست می گویم۔ رنگ او برافروخت و چشمان او
سرخ شد۔ زمانے سر در پیش انداخت۔ بعد ازاں گفت
زود باشد که به پدر رسی داد خود از تو خواهد من زینهار سے که

دادہ ام باطل نہ کنم۔ برخیز و بیروں رو کہ بر نفس خود ایمن نیستم۔ مبادا کہ گزندے بتو رسانم۔ ایں گفت و ہزار دینار عطا فرمود۔ بگرفتم و بیروں آمدم۔

نظم

جوانمردا! جوانمردی بیاموز ‌ ‌ ‌ ‌ ز مردان جہاں مردی بیاموز
درون از کین جویاں نگہدار ‌ ‌ ‌ ‌ زباں از طعن بدگویاں نگہدار
نکوئی کن بآں کو باتو بد کرد ‌ ‌ ‌ ‌ کہ آں بدرخنہ در اقبال خود کرد
چو آئین نکو کاری کنی ساز ‌ ‌ ‌ ‌ نگردد جز بتو آں نیکوئی باز

(۳)

روباہے با گرگ دم مصاحبت می زد۔ قدم موافقت می نہاد بباغے گذشتند۔ در استوار بود۔ و دیوار پرخار گرد آں گردیدند۔ تا بسوراخے رسیدند کہ بر روباہ فراخ و بر گرگ تنگ۔ روباہ آساں در آمد گرگ بزحمتِ فراواں۔ انگور ہا دیدند۔ و میوہ ہائے رنگا رنگ یافتند۔ روباہ زیرک بود۔ حال بیروں رفتن را ملاحظہ نمود و گرگ غافل چندانکہ توانست بخورد۔ ناگاہ باغبان آگاہ شد۔ چوبے برداشت و روئے بایشاں نہاد۔ روباہ باریک میان زود از سوراخ بدر رفت و گرگ بزرگ شکم در آنجا محکم شد۔ باغباں بوے

رسید چو بدستی کشید چندانش بزد که گرگ نہ زندہ نہ مردہ ۔ پوست دریدہ پشم کندیدہ از ان تنگنائے بیروں رفت ۔ قطعہ ۔

زورمندی مکن اے خواجہ بزیر کاخر کار زبوں خواہی رفت
فربہت کرد بسے نعمت وناز زاں بیندیش کہ چوں خواہی رفت

(۳۴)

کژدمے زہر مضرت در نیش وتیز در کیش عزیمت سفر کرد ناگاہ بر لب آبے رسید خشک فرو ماند ۔ نہ پائے رفتن نہ راہے بازگشتن ۔ سنگ پشت ایں معنی را از وے مشاہدہ کرد ۔ بروے ترحم نمود و بر پشت خود سوار کرد و خود را در آب انداخت ۔ و شناکناں رو بجانب دیگر نہاد دراں اثنا آوازے بگوش رسید کہ کژدم چیزے بر پشت وے می زند ۔ پرسید کہ ایں چہ آواز است ۔ جواب داد کہ ایں آواز نیش من است بر پشت تو ہر چند می دانم کہ بر آں کارگر نمی آید اما عادت خود نمی توانم گذاشت ۔

فرد

نیش عقرب نہ از پے کیں است
مقتضائے طبیعتش ایں است

سنگ پشت با خود گفت کہ ہیچ بہ ازیں نیست کہ ایں بدسرشت را ازیں خود بدبہ ہا نم و نیکو سیرتان را از آسیب وے خلاص وہم بآب فرو رفت و وے را موج بر بود گویا کہ ہرگز نبود۔

قطعہ

ہر عوانے کہ دریں بزم گہ شر و فساد تا زصد حیلہ بہر لحظہ از و ساز دہند
بہ ازاں نیست کہ در موج فنا غوطہ خورد وے زید خلقی خود خلق از و باز رہند

(۵)

موش چند سال در دکان خواجہ بقال بود۔ از نقلہائے خشک و میوہ ہائے تر می خورد۔ خواجہ بقال آں را می دید و اغماض می کرد و از مکافات وے اعراض می نمود۔ تا روزے حرصش بر آں داشت کہ ہمیاں خواجہ ببرید و از سرخ و سفید ہر چہ بود بخانۂ خود کشید۔ خواجہ بوقت حاجت دست بہمیاں برد، چوں کیسۂ مفلساں تہی یافت وچوں معدۂ گرسنگاں خالی۔ دانست کہ ایں کار موش است گربہ دا رکمیں کرد و اورا بگرفت رشتۂ دراز در پائے او ببست و بگذاشت تا بسوراخ خود رفت۔ و باندازۂ رشتہ عور آں را بدانست و بناء آں را بگرفت کہ آں سوراخ را بکند چناں کرد چوں بخانۂ وے رسید خانہ دید

چوں دکان صرافان سرخ و سفید بہم ریختہ۔ و دینار و درہم باہم آمیختہ۔
حق خود بیروں آوردہ تصرف نمود۔ و موش را بیاورد و بہ چنگال گربہ سپرد
تا جزائے خود دید انچہ دید و مکافاتِ ناحق شناسی خود کشید انچہ کشید

قطعہ

گر شور و شرے ہست حریصاں جہاں را
خرم دل قانع کہ ز ہر شور و شرے رست
در عز قناعت ہمہ روح آمد و رفت
در حرص فرح نیست مگر درد سرے ہست

(۶)

روباہے بر سر راہے ایستادہ بود و چشم مراقب بر چپ و راست
نہادہ۔ ناگاہ از دور سیاہی پیدا شد۔ چوں نزدیک رسید دید کہ
یکے درندہ گرگ با سگے بر سرِ دوستانِ صادق و یاران ناموافق
ہمراہ می آیند۔ نہ آں را ازیں توہم فریبے و نہ آں را دغدغہ آسیبے
روباہ پیش دوید۔ و سلام کردہ وظیفۂ احترام بجا آورد و گفت۔
"بحمد اللہ کہ کین دیرینہ بمہر تازہ بدل شد۔ و دشمنی قدیم بدوستی
جدید عوض گشتہ۔ اما می خواہم کہ بدانم سبب جمعیت شما چیست

د باعث ایں امنیت کیست؟" سگ گفت امنیتِ ما دشمنی شبان است۔ امّا دشمنیٔ گرگ و شبان مستغنی از بیان است و سبب دشمنیٔ من با وے آنکہ روزے ایں گرگ کہ امروز مرا دولتِ رفاقتِ وے دست دادہ برمۂ ما حملہ کرد و یک برہ بربود من چنانچہ عادت من بود در قفائے وے دویدم تا آں برہ از وے بستانم۔ بوے رسیدم چوں باز آمدم۔ شبان چوب دستی کشید و بے موجب مرا برنجانید۔ من نیز رابطۂ دوستی از وے گسستم و بدشمنِ قدیم پیوستم۔"

قطعہ

بدشمن دوست شو زاں ساں کہ ہرگز ۔۔۔ بہ تیغِ دشمنی نخراشدت پوست
مکن با دوست چندیں دشمنی ساز ۔۔۔ کہ بر زعمِ تو با دشمن شود دوست

(۷)

یکے روباہ را گفت "ہیچ توانی کہ صد درم بستانی و پیغام سگانِ دہ رسانی۔" گفت "واللہ اگرچہ مزد فراواں است۔ امّا دریں معاملہ خطرۂ جاں است۔"

قطعہ

از سفلہ نیلِ مکرمت امید داشتن ۔۔۔ کشتی بموجِ لجۂ دریا فگندن است
پیشِ عدو زبوشدنِ لسبہر جاہ و مال ۔۔۔ خود را بورطۂ خطرِ جاں فگندن است

(۸)

سگے از بہرِ طعمہ بر درِ دروازۂ شہر رسید۔ ایستادہ دید کہ قرصِ نان گرداں گرداں از شہر بیروں آمد و روئے بصحرا نہاد۔ سگ در دنبال وے رواں شد و آواز داد کہ اے قوتِ تن و قوتِ رواں واے آرزوئے دل و آرامِ جاں عزمِ کجا کردۂ۔ و روئے بچہ آوردۂ گفت دریں بیاباں با جمعے از گرگان و پلنگاں آشنائی دارم۔ احرامِ زیارتِ ایشاں بستہ ام سگ گفت مرا مترساں کہ اگر نہنگم نہنگ و دہاں شیر و پلنگ دررو ئے من در قفائے توام و از تو جدا شدنی نہ۔

قطعہ

آنم کہ بعمرِ خویش ھرگز	خالی نہ شوم ز آرزویت
گر گردِ جہاں ہمہ بگردی	ساکن نہ شوم ز جستجویت

(۹)

سگے را گفتند " سبب چیست کہ از درِ ہر خانہ کہ باشی گدا گرد آں خانہ نتواں گذشت؟ " گفت " من از حرص و طمع و درم و بہ سبب طمع و قناعت مشہور۔ از خوانے بہ تنگ نانے قانع ام و از ریزہ بائے بخشک استخوانے خورسند۔ اما گدا اسیرِ حرص و طمع و مدعیٔ جوع و مسکین شبع۔ نانِ یک ہفتہ اش در انبان۔ و زبانش در طلبِ نانِ یک

شنبه جنباں۔ غذائے دوزہ اش بر پشت و عصائے دریوزہ اش در مشت۔ قناعت از حرص و طمع دور است و قانع از حریص و طامع نفور۔"

قطعه

در ہر دلے کہ عزّ قناعت نہاد پائے — از ہر چہ بود حرص و طمع را بہ بست دست
ہر جا کہ عرض کرد قناعت متاعِ خویش — بازارِ حرص و معرکۂ آرزو شکست

(۱۰)

روباہ بچہ با مادرِ خود گفت "مرا حیلہ بیاموز کہ چوں بر کشاکشِ سگ درمانم۔ خود را از آں بہ رہانم" گفت اگرچہ حیلہ فراواں است امّا بہتر آں است کہ خانۂ خود بہ نشینی۔ نہ او ترا بیند و نہ تو او را بینی۔

قطعه

چو سفلہ شود خصم آں نہ از خرد است
کہ در خصومتِ وے مکر و حیلہ ساز کنی
ہزار حیلہ تواں ساخت و زہمہ آں بہ
کہ ہم ز صلح و ہم از جنگش احتراز کنی

(۱۱)

مورے دیدند بزورمندی کمر بستہ و ملخ را دہ برابر خود برداشتہ بہ تعجب گفتند" ایں مور را بہ بینید کہ با ایں ناتوانی بارے را با ایں

گرانی چوں می کشند" مور چوں ایں سخن بشنید بخندید و گفت "مرداں بار را به نیروئے ہمت و بازوئے جمعیت کشیدہ اند۔ نہ بقوت تن و صحت بدن"

قطعہ

بارے کہ آسماں و زمیں سر کشند ازاں مشکل تواں بیاوری جسم و جاں کشید
ہمت قوی کن از مرد رہروان عشق کاں بار را بقوت و ہمت تواں کشید

(۱۲)

اُشترے مہار خود را در پائے کشاں در صحرا می چرید۔ موش بوئے رسید۔ وے را بے خداوند دید۔ حرصش براں داشت کہ مہارش گرفت و بخانۂ خود رواں شد۔ شتر نیز ازآنجا کہ فطرت او منصور بر انقیاد است و جبلّت او مجبول بر عدم مخالفت و عناد با وموافقت کرد چوں چوں بخانۂ او رسید سوراخ دید بغایت تنگ۔ گفت اے محال اندیش ایں چہ بود کہ کردی؟ خانۂ تو چنیں تنگ و جثۂ من چنیں بزرگ نہ خانۂ تو ازیں بزرگ ترا خواہد شد و نہ جثۂ من ازیں خرد۔ میان من و تو چگونہ صحبت درگیرد و مجالست چوں صورت پذیرد۔

قطعہ

چوں روی راهِ اجل زیں ساں که می بینم ترا
در قفا از یارِ حرص و آز اُشتر وار ها
بار هائے خویش را چیزے سُبک گرداں که نیست
تنگنائے مرگ را گنجائشِ آں بار ها

(۱۳۱)

شغالے خروسے را در خواب سحر بگرفت فریاد بر داشت که من مونس بیدارانم۔ و موذّنِ شب زنده دراں۔ از کشتنِ من بپرهیز و خونِ مرا به تیغ تعدی مریز۔

شغال گفت من در کشتنِ تو چناں بکمیت نیستم که به هیچ وجه از اں باز ایستم و خود را از یں اختیار بپردازم۔ و ترا دریں صورت تخییر سازم اگر خواهی بیک ضربِ پنجۂ جاں ترا بستانم و اگر خواهی لقمه لقمه گردانم۔ قطعه۔

جز بتدبیر خرد از سرِ خود دور مکن!! گر شرے بتواں شور و شرے گیرد پیش
بتضرع مسپر راهِ خلاصی که بساں!! از بدش گر گذاری بترے گیرد پیش

مشقی سوالات

(۱) تحلیل صرفی بکنید:۔

ایستاده بود۔ ایثار۔ روزه۔ خواهم داشتم۔ نخلستان۔ نی روم۔ بیانم۔

برافروخت - بیاموز - برخیز - می خواہی بستانی -

(۲) جموع عربی بنگارید :-

عزیمت - سفر - قرض - قوت - نفس - خاق سخی - منزل - طالب -
ذمّہ - واجب - دینار - عدو - مال - لُجّہ -

(۳) قصہ ابراہیم بن سلیمان بالفاظ خود - بنگارید -

(۴) الفاظ ذیل را واحد بنویسید :-

مصائم - مشارب - ملابس - خواطر - مصارف - وظائف - اصدقا - عواقب

(۵) از خلافت بنی اُمیّہ و بنی عباس چہ فہمیدید ؟ بہ تفصیل بنویسید -

(۶) کژدم - سنگ پشت را چرا نیش زد ؟ و سنگ پشت از وی چہ طور انتقام خواست ؟

(۷) دوستی سگ و گرگ چگونہ اُتفاق اُفتاد ؟

(۸) باردو ترجمہ کنید :-

(ا) روباہے باگرگ .. .. از اں تنگنائے بیروں رفت -

(ب) یکے روباہ را گفت .. .. جاں فگندن است -

(ج) امورے دیدن .. .. ہمت تواں کشید -

(د) شغالے عروسے را .. .. و اگر خواہی لقمہ گردانم

می فرمایند:-

(۱) کارے کہ بکردن آں شرم آید بگفتن آں ہم شرم باید-

(۲) ہر فعلے کہ بوجود تو موجود باشد تا از خود دفع نہ کنی کسے را ازاں منع نہ کنی-

(۳) خوش آنکس است کہ دشمنان از اندیشۂ آزار او امین باشند نہ کہ دوستان او بیزار ہیچو دشمن

(۴) بدترین خصلت کریم ترک عمل اوست- و بہترین خصلت لئیم ترک عمل او-

(۵) فاضل ترین عملها سه چیز است ۔ یکے آنکه دشمن خود را دوست سازی ۔ دوم آنکه ناداں را به تعلیم و تربیت دانا گردانی، سوم آنکه اہل فسق و فجور را به پند و نصیحت بصلاح درآری۔
(۶) سقراط را پرسیدند که تونگری چیست؟ گفت صحت بدن ۔
(۷) سقراط را پرسیدند شاگرد شما چه وقت بکمال میرسد؟ گفت آں وقت بستائش خوش حال و بملامت پُر ملال نه گردد۔

حکیم افلاطون

می فرمایند:۔
(۱) نام آنست که تو بر خویش نهی، و اینکه پدر و مادر نهاده اند نشان است نه نام ۔
(۲) از طلبِ علم حیا کردن ناسزا است ۔ زیراکه جهل قبیح تر از اں حیا است ۔
(۳) کسے تعلیم کند مردماں را بچیزیکه خود نکند بمنزل شخص نابینا است که چراغ در دست دارد بجهت روشنائی دیگراں ۔

(۴) غصّه در کلام همچو نمک در طعام باید که نمک باندازهٔ مصلح طعام وگرنه فاسد طعام۔

(۵) چوں با دشمن آغاز مخاصمه کنی از اطاعت غضب حذر کن که آں ترا از دشمن دشمن تراست۔

(۶) درویشے که از مردم گریزاں باشد با او درآویز و آنکه در درطلب مردم باشد ازو بگریز۔

(۷) اگر در نیکی رنج بری، رنج نماند و نیکی بماند واگر در بدی لذتے یابی لذت نماند و بدی بماند۔

(۸) با دوست معامله چناں مکن که بحاکم محتاج شوی۔ و با دشمن معامله چناں کن که اگر بحاکم عرض رود ظفر ترا باشد۔

(۹) بخواب و آسائش میل مکن الا بعد ازاں که در سه چیزے محاسبهٔ نفس کرده باشی۔ یکے آنکه تامل کنی که دراں روز هیچ خطا از تو واقع شده یا نه۔ دوم آنکه اندیشه تا دراں روز هیچ خیر اکتساب نمودهٔ یا نه۔ سوم آنکه هیچ عمل به تقصیر فوت کردهٔ یا نه۔

(۱۰) افلاطون را پرسند که تعلیم تا چه وقت مستحق است گفت تا آں وقت که عیب جهل است۔

حکیم ارسطو

می فرمایند:۔

(۱) در دنیا ہیچ چیزے برائے آدمیاں از پادشاہِ نیک بہتر نیست و ہمچنیں از بادشاہِ بد بدتر۔

(۲) باکسے آں سخن مگو کہ اگر ہا زپس شود رنجیدہ شوی۔

(۳) کار آساں کہ نفع آں بسیار باشد کم گفتن است۔

(۴) اگر درویشے نبودے فضیلت سخا کے ظاہر شدے، و اگر گناہ نبودے صفتِ عفو کے بظہور آمدے۔

حکیم بزرجمہر

می فرمایند:۔

(۱) ہزار دوست را کم شمار و یک دشمن را بسیار۔

(۲) از استاد پرسیدم چه چیز است که حبیبت را بُرد گفت طمع۔
(۳) آنچه در دست من است نمی دانم از بہر کیست۔ و آنچه نصیب من است نمی دانم که در دست کیست۔
(۴) از استاد پرسیدم نیکی کردن بہتر است یا از بدی دُور بودن گفت از بدی دُور بودن سرِ ہمہ نیکی است۔
(۵) حکیم آنست که اگر ترش روئے سخن تلخ گوید۔ جواب شیریں دہد۔ چوں صولتِ غضب او بغایت رسد خاموش ماند۔ و بیش مستحق عقوبت چشم فرو خورد۔

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

می فرمایند:۔
(۱) ہیچکس تواضع نمود۔ که خدائے تعالیٰ او را عزّتے نیفزود۔
(۲) پارسائی زبان در خاموشی ست۔
(۳) شرم مکنید از اندک دادن، که محروم کردن اندک تر است۔
(۴) ہر آں دشمنے که بادے احسان کنی دوست گردد۔ مگر نفس را

چندانکہ مدارا بیش کنی مخالفت زیادہ کند۔

(۵) عدل یک ساعت بہتر است از عبادت ہفتاد سال۔

(۶) حسد کردار نیکو را چناں خورد کہ آتش ہیزم را

(۷) علماء امانت دار پیغمبر اند کہ با سلاطین مخالفت نکنند۔ چوں کردند خیانت کردند۔

(۸) دو گروہ اگر نیک شوند تمام گروہ نیک شوند۔ یکے علماء و دیگر امراء۔

(۹) خوشنودی خدا در خوشنودئ والدین است و غضب خدا در قہر والدین۔

(۱۰) برائے مہمان تکلف مکنید کہ آنگاہ اورا دشمن گیرید۔ وہر کہ مہمان را دشمن دارد خدائے تعالیٰ اورا دشمن دارد۔

(۱۱) اگر سائل قبائح سوال بداندگاہے از کسے ہیچ نہ طلبد۔ واگر کسے خوبہائے بخشش بداندگاہے سائل را محروم نہ نگرداند۔

(۱۲) حق تعالیٰ سہ گروہ را دشمن دارد و سہ گروہ را دشمن تر۔ فاسق را دشمن دارد و پیر فاسق را دشمن تر۔ بخیل را دشمن دارد و توانگر بخیل را دشمن تر۔ متکبر را دشمن دارد۔ و درویش

متکبر را دشمن تر۔ وہمچنیں سہ فرقہ را دوست دارد وسہ فرقہ را دوست تر پارسایاں را دوست دارد وجوانانِ پارسا را دوست تر وجوانمرداں را دوست دارد وفقیران جوانمرد را دوست تر۔ ومتواضعان را دوست دارد وامرائے متواضع را دوست تر۔

شیخ سعدی رحمۃ اللہ علیہ

می فرمایند:۔

(۱) ہمہ کس را عقل خود بکمال نماید وفرزند خود بجمال۔

(۲) خبریکہ دانی کہ دل بیازارد۔ تو خاموش باش تا دیگرے بیارد

(۳) خداوند تبارک وتعالیٰ می داند ومی پوشد۔ وہمسایہ نمی بیند ومی خروشد۔

(۴) کارہا بصبر برآید ومستعجل بسر درآید۔

(۵) میانِ دو دشمن چناں گوئی کہ اگر دوست گردند شرم زدہ نباشی۔

(۶) ہرگاہ کہ با بزرگاں ستیزد۔ خون خود می ریزد۔

(۷) گدائے نیک انجام بہ از بادشاہِ نافرجام۔

(۸) لذتِ انگور بیوہ داند نہ خداوندِ میوہ۔

(۹) اندک اندک خیلے شود و قطرہ قطرہ سیلے گردد۔

(۱۰) اگر جور شکم نبودے ہیچ مرغ در دام صیاد نیفتادے بلکہ صیاد خود دام نہ نہادے۔

(۱۱) ہر کہ سخن نسنجد از جواب برنجد۔

(۱۲) تا کار بہ زر بر آید۔ جاں در خطر افگندن نشاید۔

(۱۳) کالائے کہ قدر آں فروشندہ نداند۔ از جائے مفت یافتہ یا خانۂ کسے نسگافتہ۔

(۱۴) رازے کہ نہاں خواہی باکس درمیاں منہ اگرچہ دوست باشد کہ مرآں دوست را دوستاں باشد وہمچنیں مسلسل۔

(۱۵) ہر آں سرے کہ داری با دوست درمیاں منہ واگرچہ دوست مخلص باشد چہ دانی کہ وقتے دشمن گردد۔ وہر گزندے کہ توانی بدشمن مرساں کہ باشد وقتے دوست گردد۔

(۱۶) دو کس مردند وتحسر بُردند یکے از آنکہ داشت ونخورد و دیگر آنکہ دانست ونکرد۔

(۱۷) نیک بخت آنست کہ خورد وکشت و بدبخت آنست کہ مُرد وہشت

(۱۸) سر مار بدست دشمن کوب کہ از احدی الحسنیین خالی نباشد

اگر ایں غالب آمد مارکشتی و اگر آں از دشمن رستی ۔

(۱۹) سہ چیز بے سہ چیز پائیدار نماند ۔ مال بے تجارت ۔ و علم بے بحث و ملک بے سیاست ۔

مشقی سوالات

(۱) سقراط فاضل تریں علما کرا گرداند ؟

(۲) سقراط کمال کرا می گوید ؟

(۳) نزد افلاطون بچہ وقت بخواب میل باید کرد ؟

(۴) درویشی و گناہ چرا بدنیا لازم است ؟

(۵) نزد برزجمہر حکیم کیست ؟

(۶) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برائے علماء و امراء و سائلان چہ فرمودہ اند ؟

(۷) حق تعالیٰ سہ گروہ را دشمن و سہ را دشمن تر و ہمچناں سہ را دوست و سہ را دوست تر می دارد ۔ ایشاں کیانند ؟ اسباب دشمنی و دوستی ہم بنویسید ۔

(۸) شیخ سعدی رحمۃ اللہ علیہ برائے نہاں داشتنِ راز چہ می فرمایند ؟

انتخاب الف لیله

حکایت سندباد

چنیں گویند که در عهد خلافت هارون الرشید در شهر بغداد مردے
بود بے چیز و پریشاں حال که سندباد حمالش می گفتند۔ و پیوسته بارهائے
گراں می برد۔ و از مزد حمالی روزی می خورد۔ اتفاقاً روزے
از روزها که از اثر آفتاب آهن می گداخت و از گرمئ هوا جگر
ها می سوخت سندباد پشتهٔ گراں می رفت۔ تا اینکه به خانه بازر
گانے رسید که آب زده و رفته بودند۔ هوائے داشت چوں هوائے
بهشت۔ و در پهلوئے در خانهٔ مصطبهٔ بود۔ بزرگ۔ بار بر آں مصطبه
گزاشت که لختے بر آساید۔ نسیمے معطر بروئے بیامد۔ ازاں نسیم

خوش وقت شدہ در کنارِ مصطبۂ بنشست و در آں خانۂ نغمہ و آواز ہائے خوش و نشاط انگیز و الحان گلرخانِ نغمہ سنج بگوش آمد بہ نشاط اندر شد۔ در حال برخاستہ بخانہ درون رفت۔ درمیان خانہ باغے دید بزرگ۔ و در اں باغ غلامان و خادمان و ہمہ گونہ اسباب عیش و بزرگی آمادہ یافت و آنچہ طعامِ خوشبو بمشامش آمد۔ آنگاہ سر بآسمان کردہ گفت اے پروردگار و آفریدگار! وائے روزی دہندۂ جانوران! از ہمہ گناہان طلبِ آمرزش می کنم۔ و از شامت عیوب بسوئے تو باز می گردم۔ کہ کسے را در حکمِ تو اعتراض نیست۔ و از کردۂ تو سوال نتواں کرد۔ توئی آں ذات پاک ہر کس را خواہی بے نیاز کنی۔ و ہر کرا خواہی محتاج کنی۔ یکے را عزت دہی و دیگرے قید ذلت نہی۔ ترا سلطنت قوی و تدبیر نیکوست۔ بہر کہ خواہی روزی بسیار و نعمت بے شمار دہی۔ چنانکہ خداوند ایں خانہ را حت بے پایاں و نعمت فراواں دادۂ کہ از ہوائے خوب و مطعوم و مشروب گوارا لذت پر و تمام است۔ و عیش او در غایت انتظام۔ و بندگان خود را بہر کہ ہر چہ سزا دیدۂ۔ آں دادۂ۔ یکے در عیش و طرب است یکے در رنج و تعب۔ یکے را بخت پیروز است چوں من تیرہ روز۔ پس از آں ایں ابیات برخواند۔ ابیات

چه گویم ازیں گنبد تیز گرد — که هرگز نپاساید از کار کرد
یکے را همی تاج شاهی دهد — یکے را بدر به ماهی دهد
یکے را دهد توشه از شهد و شیر — بپوشد بدیبا و خز و حریر
چنین است کردار گردنده دهر — نگه کن کز و چند یابی تو بهر

چوں حمّال ابیات بانجام رسانید خواست - بار بر داشته رواں شود -
ناگاه پسرے خورد سال و نیکو رُو و زیبا قد و پرنیاں پوش از اں
خانه بدر آمد - و آستین حمّال گرفته - باو گفته بخانه اندر که خواجه
ام ترا می خواهد - حمّال دید که از گفته پسر سرتوال پیچید - جز رفتن
بنزد خواجه گریزے نیست - در حال بار در دهلیز خانه به درباں
سپرده - خود به هماں پسر بخانه اندر آمد - خانه دید که بنائے او
از نشاط ریخته و هوائے او با طرب آمیخته است - در انجا بزمے
یافت خرّم و مجلسے خوشتر از باغ ارم که برادران صفا و خداوندان
وفاداران مجلس نشسته و بحدیث در پیوسته اند و از همه گونه
نقل و میوه و گل ریحاں و خوردنیهائے لذیذ و بادۂ صاف
انگوری فرو چیده اند و آلات سماع و طرب از چنگ و عود و نائے
و دف کنیزان خوبرو را در کف است - و هر کدام در مقام خویشتن
بترتیب نیکو آئین خوش صف کشیده اند - و در مجلس مردے با

محترم کہ آثار بزرگی در رو پدید۔ و موئے سیاہش سپید گشتہ بود۔
ولیکن خوش صورت و نیکو منظر۔ و خداوند ہیبت و وقار و عزت و
افتخار بود۔ سند باد حمال از مشاہدہ آں حالت مبہوت شد۔
با خود گفت ایں بقعۂ خوش از بقعہ ہائے جناں است و خانہ یکے
از بادشاہان است۔ آنگاہ در غایت ادب پیش رفتہ مجلسیاں
را سلام داد ایشاں را دعا گفتہ زمین بوسید و بزیر انداختہ
بایستاد خداوند مجلس او را نشستن دستور داد و نیز دیک خود خواند۔
و او را خوش آمد گفتہ از بہر دلجوئی او با او سخن آغاز کرد و ہمی پرسید۔
تا اینکہ سفرۂ خوردنیہا حاضر آوردند سند باد حمال پیش آمدہ نام خدا را
بر زبان برد۔ و بقدر کفایت خوردنی بخوردہ دست بشستہ شکر
نعمت بجا آورد۔ آنگاہ خداوند منزل گفت۔ نام تو چیست
و چہ صنعت داری؟ سند باد حمال گفت۔ اے خواجہ نام
من سند باد حمال ہست۔ کہ بار مردم بدوش کشم و مزد گرفتہ
صرف زندگانی کنم۔ خداوند تبسّم کردہ۔ بدو گفت۔ اے حمال!
بداں کہ تو با من ہمنامی۔ و مرا سند باد بحری نام است
ولیکن اے حمال! قصد من ایں است کہ ابیاتے را کہ بر در
خانہ می خواندی باز می خوانی۔ تا من بشنوم۔ حمال شرم کرد۔

باسند باد بحری گفت - بخدا سوگندت میدہم کہ برمن مگیر- از آنکہ رنج ومشقت وبے خبری آدمی را بے خرد وبے ادب گرداند- سند باد بحری گفت کہ شرم مدار کہ تو برادرِ منی - وابیات فرو خوان - کہ مرا ازاں ابیات بسے خوش آمد- چوں سند باد حمّال بشنیدن رغبتش دانستہ - ابیات بخواند- وسند باد بحری از شنیدن آنہا درطرب شد وبحمّال گفت - مرا قصہ ایست عجب - می خواہم کہ تراازاں با خبر کنم - وتمامت ماجرا کہ پیش ازیں نیک بختی وکامرانی بامن رفتہ باتو باز گویم بداں کہ من ایں سعادت نیافتہ ام - مگر پس از رنجہائے سخت ومرآنکہ بسے رنجہا بردہ ام وہفت سفر کردہ ام - ودرہر سفرے مرا حکایتے غریب روئے دادہ کہ شنیدنِ آنہا عقول حیراں شود - ولیکن بدانکہ از قضا و قدر گریز نباشد -

مشقی سوالات

(۱) سند باد حمّال کہ بود؟ او بچہ طور درون خانۂ بازارگاں رسید؟

(۲) سند باد بحری با حمّال چہ معاملت کرد؟

(۳) جموع عربی بنویسید -

طعام ۔قید نعمت ۔ غایت ۔منظر ۔بقعہ ۔ غریب ۔

(۴) تحلیل صرفی بکنید :۔

آفریدگار ۔ می گردم ۔نہی ۔ دادہ ۔ نیاساید ۔شنیدن ۔حمّال ۔

(۵) معانی بنویسید :۔

حربا ۔مصطبہ ۔الحان ۔مشروب ۔ دستور داد ۔مشام ۔صفرہ ۔
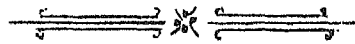
انتخاب رقعات عالمگیری

رقعہ ۱

فرزند سعادت توام محمد اعظم حفظہ اللہ تعالیٰ وسلم۔

حسن بیگ ویراں کار چکلہ کوڑا بر عایت خاطر افضل اجہل معزول نشد۔ و رعایائے آنجا واویلا دارند و سر بہ سنگ می زنند و می گویند ع

اگر تو می ندہی داد، روز دادے ہست

محاسبان حقیقی ظلم عمّالِ بنام ما و شما می نویسند جزائے اعمال

حق دانسته باحوال سکنهٔ آنجا وارسند والا جاگیر تغیّر خواهد شد و نخواهند یافت

رقعہ ۲

فرزند سعادت توام محمد معظم حفظہ اللہ تعالیٰ وسلّم ظاہر الپیر ناظر دیوان خانہ آں فرزند عالیجاہ در قمار خانہ قمار می باز د۔ حیف صد حیف!! باوصف دعویٔ جہانبانی ایں ہمہ غفلت ونسیانی۔ ہرکار ہا چہ شد کہ خبر نمی رسانند۔ یار فروشی خواہد بود۔ کاتباں جدید مقرر سازند و تہدید کنند۔

رقعہ ۳

ہمیں پور خلافت منعم خاں از حضور رخصت یافت تا جلد رسید ہ آنچہ بزبان او حوالہ شدہ ابلاغ نماید۔ از خود خبرم نیست کہ کیستم و کجا می روم و بر سر ایں عاصی پُر معاصی چہ خواہد گذشت حالا از ہمہ رخص می شوم و ہمہ را بخدا می سپارم۔ فرزندان نامدار کامگار را باید کہ مخالفت نہ کنند و مجوز کشت و خون خلق کہ بندگان خدائے اند نشوند و آنچہ بنظر می آید طرفہ ہنگامہ بر پا شدنی است امرزد و مقلب القلوب توفیق حفاظت خلق اللہ کہ ودایع بدایع خالق اند۔

چراغِ راہ سالکان طریق ریاست و ملک داری کناد۔

رقعہ ۴

مہین پورِ خلافت با وجود سلامت نفس فتح اللہ خاں را چرا ناخوش
کردید۔ ما در ایام شہزادگی با مرا ہیچو سلوک می کردیم کہ ہمہ راضی
بودند و در حضور و غیبت بجوشِ دلی تعریف و توصیف ما می کردند بل
با وصف اقتدارِ برادر نامہربان بعضے ہا ترک رفاقت او کردہ
ملازمت ما اختیار کردند و جمعیکہ بہ اشارہ برادر نامہرباں حرکات
ناملایم و حرفہائے بے ادبانہ بر زبان آوردند بتازیانۂ اغماض و
تحمل متنبہ شدہ از سرِ انصاف اقرار بہ صاحب حوصلگی ما کردند تا نقش
سرداری و بہادری ما بر لوح خاطر اشرف اقدس اعلیٰ حضرت
مرتسم گشت و کارہائے دست بستہ بزور بازوئے این ضعیف
صورت گرفت۔ شما مثل فتح اللہ خانے را رنجیدہ خاطر کردید ہیچ
سپاہی جگر دار ہمہ کارہ را بکار عمدہ شما می آمد شکستہ دل نمودید۔ فرد

گر صد ہزار لعل و گہر می دہی چہ سود   دل را شکستہ نہ کہ گوہر شکستہ

مضی مامضی۔ اگر حالا ہم دلجوئی کنید بہتر و برائے اصلاح کار مفید
تر است بیت

نصیحتے کنمت بشنود بہانہ نگیر   کہ ہرچہ ناصح مشفق بگویدت تبپذیر
بیشتر ہرچہ رضا۔ والسلام علیٰ من اتبع الہدیٰ۔

مشقی سوالات

(۱) رقعات عالمگیری از مصنفات کیست؟

(۲) از مہین پور خلافت کرا خطاب کردہ اند؟

(۳) منعم خاں کہ بود؟ احوالش نگارید۔

(۴) جموع ذیل را واحد بنویسید:۔
تحائف۔ مظالم۔ عمال۔ طرائف۔ طرایق۔ خلایق۔ اخلاق۔

(۵) باُردو بنویسید۔

(الف) مہین پور خلافت منعم خاں۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ملک داری کنہاد۔

(ب) مہین پور خلافت باوجود۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ شکستہ دل نمودید۔

انتخاب زینت الزماں

ذکر بادشاہی فردوس مکانی ظہیر الدین محمد بابر بادشاہ

در مملکت ہندوستان

در زمانے کہ عمر شیخ مرزا در شہر اندجان بود در سنہ ۸۸۸ ہجری مطابق ۱۵ ارماہ فروری سنہ ۱۴۸۲ عیسوی از بطن تغلق نگار خانم دختر یونس خان فرزندے بوجود آمد موسوم بہ محمد بابر میرزا گردید۔ چوں بسن دوازدہ سالگی رسید از جانب پدر ایالتِ خطۂ اندجان یافت چوں عمر شیخ مرزا روز چہارم رمضان سنہ ۸۹۹ھ از بام افتادہ رحلت نمود۔ محمد بابر میرزا باتفاق امرا پنجم ماہ مذکور بہ تخت حکومت اندجان نشست و خواجہ عبید اللہ احرار کہ قطب وقت بود اسم اورا

ظہیر الدین محمد نہاد۔ بعد ازاں در ماوراء النہر با سلاطین چغتائی ازبک جنگیدہ سمرقند را تسخیر نمود چوں سلاطین ازبک بخیال تسخیر ماوراء النہر لشکر عظیم بسمت بخارا کشیدند طاقت مقاومت در خود ندیدہ متوجہ بدخشاں گردید۔ و بدخشاں را متصرف شدہ در اواخر سنہ ۹۱۰ھ کابل را بدست آوردہ در سنہ ۹۱۳ ہجری قندھار را تسخیر نمود تا ایں زماں اولاد امیر تیمور را میرزا می گفتند) حکم داد بعد ازیں مارا بادشاہ گویند دور آخر ایں سال شاہزادہ محمد ہمایوں در کابل تولد یافت و چوں در سال ۹۲۶ خان میرزا حاکم بدخشاں فوت شد بابر شاہ شاہزادہ ہمایوں را کہ سیزدہ سالہ بود بحکومت آں ولایت نامزد ساخت۔ بابر شاہ پانزدہ سال در ماوراء النہر و کابل حکومت نمود۔ در آئین اکبری مرقوم است کہ بابر شاہ بیروں کابل در دامنہ کوہ حوض کوچکے از سنگ مرمر ساختہ بود از شراب پر می کرد۔ و با خرم خوش طبع دراں جا بزم نشاط می داشت و ایں بیت مکرر می خواند

بیت

نوروز و نوبہار و مے و دلربا خوش است
بابر بعیش کوش کہ عالم دوبارہ نیست

و در سال ۹۳۲ ہجری عزیمت تسخیر ہندوستان را نمودہ متوجہ

آں سمت گردید چوں نزدیک دہلی رسید سلطان ابراہیم لودی
بادشاہ بایک لاکھ سوار و ہزار زنجیر فیل در میدان پانی پت کہ بہ
دہلی سہ منزل ست نزول نمودہ یک ہفتہ ہر دو لشکر باہم زد و
خورد می کردند تا آنکہ روز جمعہ ۸ رجب ۹۳۲ھ لشکر صف آرائی
نمودہ از جانبین جنگہائے مردانہ می کردند۔ بہادران لشکر بابری
داد مردانگی می دادند۔ چوں تائید الٰہی ہم عنان مرکب بابری بود
نسیم فتح بر پرچم علم اقبال بابری درزید و شکست بر سپاہ افغان
افتاد و سلطان ابراہیم با جمعے از مقربان کشتہ گشتند۔ و سلطنت
بعد انقضائے یک صد و سی و یک سال از فتح امیر کہ در این مدت
نُہ بادشاہ از اولاد افاغنہ بر تخت دہلی نشستہ بودند نصیب بابر بادشاہ
گردید۔ بعد از فتح دوازدہم شہر مذکور داخل دہلی گردید و تخت
سلطنت جلوس نمودہ فرمانروائے ممالک ہند گشت بعد از آں
شاہزادہ ہمایوں را بآگرہ فرستاد تا خزائن آنجا را
ضبط نماید۔ شاہزادہ چوں بآگرہ رسید بکرماجیت راجہ نام از اولاد
حکام گوالیار الماسے بشاہزادہ پیشکش نمود کہ ہشت مثقال وزن
داشت شاہزادہ اموال و خزانہ آنجا را تصرف نمودہ مراجعت
نمود۔ و چندگاہ در خدمت بادشاہ توقف نمود و اذن مرخصی گرفتہ

روانہ مستعجل شد۔ بعد از شش ماہ بعارضۂ تپ مبتلا شد بادشاہ اورا
بحضور طلب نمودہ معالجہ کرد۔ قدرے از اں بیماری سبک بار شدہ
بہماں مرض مبتلا گردید۔ چوں آثار انتقال از احوال بادشاہ ظاہر گشت
ارکان دولت را حاضر ساختہ نخست نصائح بلند و وصایائے ارجمند
کہ سرمایۂ سعادت ابدی بود نمودہ شاہزادہ ہمایوں میرزا را ولیعہد
و جانشین خود ساختہ و امرا را بمتابعت شہزادہ امر نمود۔ آخر الامر
در ششم جمادی الاول سنہ ۹۳۷ھ مطابق ۲۶ دسمبر سنہ ۱۵۳۰ع در چہار
باغ آگرہ برحمت ایزدی پیوست و در باغے کہ الحال نور افشاں
مشہور است و آں باغ اکنون در قبضۂ شخص ہندوئے است

اورا بہ رام باغ موسوم نمودہ شش ماہ برسم امانت نگاہ داشتہ
جنازہ اش را بکابل بردہ دفن نمودند۔

ذکر جلوس نصیر الدین محمد ہمایوں بادشاہ بر تخت سلطنت ہندوستان

بعد از فوتِ پدر در عمر ۲۴ سالگی در ۹ جمادی الاول سنہ ۹۳۶ھ در آگرہ
سریر آرائے سلطنت شدہ چوں ہموارہ مکنونِ خاطر ہمایونی تسخیر
ممالک و آسایش رعایا و خوشنودی برادران و پرورش چاکران بود
بلاد کابل و ملتان را تیول میرزا کامران داد۔ و سنبھل را بمیرزا عسکری۔
والور را بمیرزا ہندال۔ و بدخشاں را بمیرزا سلیمان تفویض نمود و
چاکران را ہر یک علی قدرِ حال بمناصب و انعام سرفراز نمود۔
بعد ازاں تہیۂ افتتاح قلاع و بلاد را مرکوز خاطر ساختہ بعد از شش ماہ
از جلوس بجانب کالنجر نہضت نمودہ راجۂ آنجا مطیع و منقاد خود ساختہ
و در اکثر ممالک ہند رایات حکومت افراشت۔ چوں سلطان
بہادر فرماں روائے گجرات عزم مخالفت نمودہ، روانہ آنصوب
گردید سلطان بہادر تاب مقاومت نیاوردہ ہزیمت یافت و
گجرات بتصرف بادشاہ در آمد۔ و اندک مدت از قندھار تا صوبہ
بہار را در حیطۂ ضبط آورد۔ و استقلالے تمام پیدا کردہ دریں

اثنا اخبارِ خروج شیر شاه بغرض اقدس رسیده فوجے بدفع او
نامزد نموده۔ شیر شاه باستماع توجہ لشکرِ شاہی استقبال کرده بر
ایشاں شبخوں آورده شکست داد۔ بادشاه خود بالشکر عظیم بمقابلۂ او
بر آمده در نواحِ بنگلہ جنگ سلطانی فی مابین واقع شد و شکست بر
فوج شاہی افتاده بہزیمت رفتند۔ ہمایوں بادشاه بہ اکبر آباد
رسیده خود سازے می کرد شیر شاه از عقب در رسیده۔ در آں نواح
نیز جنگہائے صعب فیما بین روئے داده۔ و دو مرتبہ ہمایوں شاه را
شکست داده بر مسندِ سلطنت متمکن گردید۔ ہمایوں شاه چوں بحصار
امرکوٹ رسید رانا حاکم آنجا شرائط خدمت گذاری را بتقدیم رسانیده۔
چندے دراں حصار ماند۔ در پنجم رجب سنہ ۹۴۹ھ شاہزاده محمد اکبر از
بطنِ حمیده بیگم تولد شد۔ و ہمایوں شاه بعد از چند روز روانہ قندھار گردیده
و حرم خود را در قندھار گذارده روانہ ہرات شد۔ درین راه
حوالی قندھار میرزا عسکری خیمہ و اسباب ہمایوں شاه را تاراج
کرده محمد اکبر را بدست آورده پیش کامران میرزا کابل فرستاد۔
ہمایوں شاه چندے دراں دیار پریشان و حیران بود۔ پس از انقضائے
چند ماه ناچار شد عزیمت بایران را قرار داد۔ چوں بخراسان رسید
بیرم خاں خانخاناں را بدرگاه شاه طہماسپ صفوی گسیل نموده

ایں قطعہ را از واردات حالات خود بہ شاہ نوشت۔

قطعہ

خسروا عمریست تا عنقائے عالی ہمتم ۔۔۔ قلۂ قافِ قناعت را نشیمن کردہ است
روزگارِ سفلہ خو، گندم نما و جو فروش ۔۔۔ طوطیِ طبع مرا قانع بہ ارزن کردہ است
دشمنم سیر است دعمرے پشت من کردہ بُو ۔۔۔ حالے او کینِ عداوت روئے با من کردہ است
التماس از شاہ آں دارم کہ با من آں کند ۔۔۔ آنچہ با سلیماں علی در دشت ارزن کردہ است

چوں نامۂ ہمایوں بہ بادشاہ طہماسپ رسید شاہ بدست خط خود ایں شعر در عنوان کتاب در جواب نوشت۔ شعر

ہمائے اوج سعادت بدام ما افتد ۔۔۔ اگر ترا گذرے بر مقام ما اُفتد

چوں جواب ہمایوں رسید از خراسان متوجہ بحضور فیض گنجور معمور گردید۔ حسب الحکم بادشاہی در ہر منزل حکام در خدمت گذاری او فروگذاشت نمی نمودند۔ تا وارد قزوین شد۔ شاہ طہماسپ مقدم ہمایوں را ہمایوں پنداشتہ آنچہ لوازم مہمان نوازی بود بجا آورد ہ چند روزہ جشن خسروانہ برپا داشت۔ ہمایوں در روزِ جشن الماس گراں بہائے کہ خراج اقلیمے بود۔ برسم ارمغان بپیشکش بہ شاہ نمود و سہ سال در انجا بخوش گذرانی توقف نمود۔ بعد ازاں استدعائے اعانت و مدد نمود۔ بادشاہ پسر خود سلطان مراد میرزا دوازدہ ہزار سوار قزلباش عزم رکاب وساختہ

روانہ ہندوستان ساخت چوں بہ قندھار رسید میرزا عسکری در
حصار قندھار متحصن گشت ہمایوں بادشاہ در ہفتم محرم ۹۵۲ھ بر قلعہ
یورش آورد۔ میرزا عسکری مضطرب گردید بصواب دید امیر ابکمال
شرمساری بحضور ہمایوں آمدہ حصار را با ولیائے دولت تفویض نمود۔
ہمایوں قلعہ قندھار را موافق وعدۂ کہ بہ شاہ طہماسپ کردہ بود بہ
شہزادۂ مراد میرزا سپردہ متوجہ تسخیر کابل شد۔ میرزا کامران سراسیمہ
شدہ بطرف غزنین فرار نمود۔ ہمایوں بدوں جنگ کابل را تصرف
نمودہ بدیدار محمد اکبر خوش وقت گردید۔ بعد از چند گاہ میرزا کامران
لشکر وافر جمع آوری کردہ رو بہ کابل آورد۔ ہمایوں بدفع او مشغول
و متوجہ شد۔ دریں ہین اکثر سرداران قزلباش کہ بہ کمک آمدہ
بودند بہ اوطان خود برگشتند۔ ہمایوں خود با فوجے قلیل بر مخالف
تاخت آوردہ۔ تیرے بر اسپ سواری او رسیدہ از اسپ افتاد۔
لشکر غنیم غالب و سپاہ ہمایوں مغلوب شدہ فرار نمودند۔
میرزا کامران قلعہ را مسخر کردہ بعد از سہ ماہ باز ہمایوں
تدارک لشکر دیدہ با مرزا کامران جنگیدہ او را منہزم گردانید و
میرزا عسکری را گرفتہ قید نمود۔ باز میرزا کامران در میان افغانان
بہ جمع آوری سپاہ مشغول بود۔ ہمایوں اول حاجی محمد خاں را کہ

بانیٔ فساد بود به قتل رسانید۔ و بعد متوجہ تنبیہہ مرزا کامراں گردید۔ چوں
بہ سوادِ خیبر رسید۔ میرزا کامران با عانتِ افاغنہ بر لشکر ہمایوں شبخون
زدہ۔ کارے از پیش نبردند لیکن میرزا ہندال در آں شبخون کشتہ شد۔
میرزا کامران از ین جرکشتنِ برادر خود فائدہ نہ دید۔ پس برگردید و
با افاغنہ پیوست و لے چوں افغانان دیدند کہ سوائے نقصانِ
جانی و مالی ثمرۂ متصور نیست دست از رفاقت او کوتاہ کردند۔
ناچار بہ ہند رفتہ بہ سلیم شاہ ملتجی شد سلیم شاہ او را گرفتہ مقید نمود او
بہ لطائف الحیل از قید رہائی گرفتہ براجۂ نگر کوٹ پناہ بُرد۔ چوں
سلیم شاہ میرزا کامران را مدعی دانست بہ تعاقبِ او بہ نگر کوٹ رفت۔
میرزا کامران صلاح استقامت بداں جا ندید۔ از نگر کوٹ پیش سلطان
آدم رفت۔ و او میرزا کامران را نگاہ داشتہ بہ ہمایوں شاہ خبر داد۔
ہمایوں شاہ از آب سندھ گزشتہ رسید۔ سلطان آدم کامران را بہ
ہمایوں شاہ کردند۔ آنانکہ بہ کامران عداوت داشتند بہ ہمایوں
معروض داشتند کہ بقائے جان شما موقوف بر کشتن کامران است
ہمایوں بقتل او راضی نہ شد۔ مگر بپاس خاطرِ اُمرا حکم بہ کور کردن او
داد۔ او را کور کردہ روانۂ مکہ معظمہ نمود۔ چوں ہمایوں از فتنۂ مرزا
کامران و دیگر برادران آسودہ خاطر شد۔ شیر شاہ و سلیم شاہ

فوت کردند۔ دریں اثنا عرائض از بعض کسان اہالی دہلی و آگرہ متضمن بہ این معنی رسید کہ پس از فوتِ سلیم شاہ رؤسائے افاغنہ با یکدیگر نفاق پیشہ کردہ اند۔ اگر آں بادشاہ رایات جہاں کشائی را در مُلک ہند با اہتزاز آرند انسب و اولیٰ است ہمایون منعم خاں را بہ حراست کابل گزاشتہ و شاہزادہ محمد اکبر را ہمراہ بہ داشتہ با پانزدہ ہزار سوار متوجہ ہندوستان شد۔ بعد از انقضائے مدت پانزدہ سال در ماہ صفر ۹۶۲ھ واردِ ہندوستان گردید افغانان کہ در حوالیٔ رہتاس و حدودِ دریائے نیلاب جمعیت نمودہ بودند از شنیدنِ نہضت ہمایونی خود بخود پریشان شدند ہمایوں وارد لاہور گردید۔ و افواج بہر جانب تعین نمودہ سرہند و دیپالپور را در تصرف آورد۔ و سکندر شاہ کہ بر تخت دہلی نشستہ بود با ہشتاد ہزار کس متوجہ جنگ شدہ۔ قریب چہل روز در سرہند مقابل یک دیگر محاربہ می نمودند۔ تا آنکہ در دوم شعبان ۹۶۲ھ ہر دو لشکر صف آرا شدہ شکست بر لشکر سکندر شاہ افتادہ فرار نمودہ در کوہ سوالک پنہاں شد۔ ہمایوں شاہ روز غرہ رمضان المبارک بہ دولتِ اقبال بہ دہلی نزول اجلال فرمودہ بر تخت سلطنت جلوس نمودہ خطبہ و سکہ بنام خود جاری ساخت۔ ہفت ماہ بعد از

اتفاقات قضا و قدر روزے بادشاہ بر بالائے کتاب خانہ برآمد
پالیش درداماں پیچیدہ از بالا بزیر افتاد۔ و لبعد از دو روز در یازدہم
ربیع الاول ۹۶۳ھ ازیں عالم بے وفا رابدرود کرد و نقش او را بر کیک
کھری بر کنار دریائے جمن بفاصلہ دہ میل از شہر مدفون کردہ
عمارت عالی براں احداث نمودند۔ مدت سلطنت ہمایوں بادشا
۲۵ سال و پنج روز بود۔ از اں جملہ نہ سال وہشت ماہ مرتبہ اول
حکومت نمودہ و لبعد ازاں پانزدہ سال در کابل و قندھار و مرتبۂ
ثانی ہفت ماہ و چند روز۔ و مدت عمرش چہل و نہ سال و چہار
وہشت روز بود و او را دو پسر بود۔ محمد اکبر مرزا و محمد حکیم مرزا۔

ذکر سلطنت عرش آشیانی ابو المظفر جلال الدین محمد اکبر بادشاہ غازی

بعد از فوتِ پدر روز جمعہ دوم ماہ ربیع الثانی ۹۶۳ھ مطابق
۱۴ فروری ۱۵۵۶ء بہ سن ۱۴ ساگی در باغ کلانور بر تخت سلطنت
تکیہ زد۔ و بجہت انتظام ملکی و مالی منصب وزارت بہ خانخاناں
بیرم خاں اختصاص یافت۔ لبعد از ۲۵ روز از زمان جلوس
سکندر شاہ افغان کہ از ہمایوں شاہ شکست خوردہ در کوہِ سوالک

پنهاں شدہ بود لشکر عظیم جمع آوری کردہ سر بہ شورش برآورد۔
بادشاہ لشکر شائستہ بدفع او فرستادہ اورا شکست داد۔ بعد
ازآنکہ خاطر بادشاہ از طرف سکندر شاہ مطمئن شد اخبار
شورش ہیموں بقال اشتہار گرفت تفصیل این اجمال آنکہ ۔
ہیموں یکے از معتمراں مبارز خاں و مخالفان او مخالف بود۔ واز
اخبار رحلت ہمایوں شاہ جنون جہانبانی بر سرش افتادہ
با ہفتاد ہزار سوار و توپ خانہ عزم تسخیر دہلی نمود امرائے شاہی
کہ در دہلی بود مجتمع شدہ بسرکردگی تردی خاں ثبات قدم ورزیدند۔
بعد کشش و کوشش زیاد خاں مذکور شکست یافتہ منہزم شد۔
وہیموں بقال دہلی را تصرف نمود این خبر را بعرض بادشاہ رسانیدند۔
بادشاہ در ہیچدہم ذی الحجہ رایات ظفر آیات را بدفع ہیموں بر
افراخت ۔ چوں خیام فیروزی انجام را در پانی پت زدند۔ تلاقی
فریقین دست داد۔ در عین ہنگامہ تیرے بچشم ہیموں رسید۔
مشرف بر موت شد و لشکرش پشت بکارزار داوند و ہیموں را
دستگیر کردہ بحضور رسانیدند۔ دولت خواہاں معروض داشتند
کہ اولی این است کہ از دست مبارک برگردن این نافرمان
شمشیر برانند۔ بادشاہ تیغ برگردن او رسانید۔ بہرام خاں کار او

تمام ساخت وحکم شد که او را به کابل ترا وتار را به دہلی بُرده بر دروازۂ شہر بیاویزند بادشاہ مظفر ومنصور داخل دہلی گردید۔ وتا چہار سال اختیار کلی وجزوی امور مملکت به بیرم خاں بود۔ اما از آنجائیکه بادشاہ را خوردسال تصور می کرد از وحرکاتے که خلاف طبع بادشاہ بود بظہور می رسید۔ تاآنکه در سال پنجم او را از عہدۂ وزارت عزل ساخت۔ پس از عزل بیرم خاں در اندیشۂ باطل افتاد فتنۂ وفساد در ممالک محروسه مرتفع ساخت وچند بار با بادشاہ جنگیده ہزیمت یافت۔ آخر الامر بوسیلۂ منعم خاں بعجز وانکسار عازم علیه علیه گردید۔ چوں متصل لشکر بادشاہی رسید منعم خاں دستمالے بگردن بیرم خاں انداخته بحضور آورد۔ بادشاہ از راه مہربانی عفو جرائم او را نموده رخصت رفتن بمکۂ معظمه باو داد۔ خان مذکور عازم مکه گردید۔ چوں بشہر پٹن که در صوبۂ گجرات است رسید۔ مبارک خاں بعوض خون پدر در پئے کشتن او برآمد و با جمعے به بہانۂ ملاقات نزد او آمده خنجر به پشتش زد که تا سینه بشگافت وجہان فانی را وداع نمود۔ ودر سال دوازدہم از جلوس بادشاہ دار الخلافت آگره را قرار داد ودر سال پانزدہم از جلوس بنائے قلعه اله آباد را نمود۔ ودر مدت چہار سال صورت انجام پذیرفت۔ بعد از آنکه اکبر شاہ تمام مملکت

ہندوستان را بحیطۂ تصرف آوردہ خاطر را از اطراف جمع کرد۔ اکثر اوقات بہ علماء و حکماء بہ مباحثۂ علمی مشغول می بود۔ تا آنکہ بعد از حکومتِ پنجاہ و دو سال شب چہارشنبہ سیزدہم جمادی الثانی سنہ ۱۰۱۴ھ مطابق ۱۴ ار اکتوبر سنہ ۱۵۶۵ء در اکبرآباد رحلت بعالم بقا نمودہ در باغ سکندرہ کہ قریب سہ میل از شہر اکبرآباد دور است در روضۂ کہ پیش از وفاتِ خود تعمیر کردہ بود مدفون گردید۔

مشقی سوالات

(۱) سیرت بابر را باختصار بنگارید۔

(۲) میرزا کامران و شاہ طہماسپ کیانند؟ ایشان با ہمایوں چہ معاملت روا داشتند؟

(۳) احوال جنگ ہیمو و اکبر بنویسید۔

(۴) تحلیل صرفی کنید:۔

دوازدہ۔ می دارند۔ نماید۔ قدرے۔ بہ آمد۔ شیرشاہ۔ آن جا کردہ بود۔ می دانست۔

(۵) جموع عربی بنویسید:۔

بطن۔ افغان۔ خزانہ۔ فتح۔ وصیت۔ منصب۔ وطن۔ دولت۔ فوج۔

(۶) ترکیب نحوی کنید۔

(ا) ہمایون منعم خاں را بکابل گزاشت۔

(ب) ہمایوں شاہ شکست خوردہ درکوہ سوالک پنہاں شدہ بود۔

(ج) تا چہار سال اختیار کلّی وجزوی امور مملکت بہ بیرم خاں بود۔

انتخاب اخلاقِ محسنی

حکایات

(۱)

آوردہ اند کہ یکے از علماء در مجلس ماموں حدیث روایت کرد کہ اشخاص پادشاہانِ عادل در قبر متفرق نمی شود۔ و اجزائے ایشاں از دگر نمی ریزد۔ ماموں فرمودہ کہ مرا در صدقِ حدیث شائبہ ریبے نیست اما داعیہ کہ نوشیرواں را بینم کہ فی الواقع مظہر عدل بودہ بزبان معجز بیان حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم گزشتہ کہ من تولد شدم در زمان ملک عادل۔ پس عزیمت مدائن کرد چوں بدانجا رسید فرمودہ تا دخمۂ نوشیرواں بکشادند۔ و بدانجا در آمد دید۔

تازه در خاک خفته چنانچه شخصے در خواب باشد وسه انگشتری در دست داشت - بر نگین ہر یکے پندے نوشته - اوّل آنکه با دوست و دشمن مدارا کن - دوّم کارہا بے مشورتِ خردمنداں شروع منمائے سوّم رعایت رعیت فرو مگزار - دور رواستے دیگر آمده که لوحے بالائے سروے آدیخته بود و برآں لوح نوشته که ہر که خواہد که خدا او را بزرگ گرداند گو علمائے زمان خود را بزرگ گرداں و ہر که خواہد که ملکِ او بسیار شود گو صفت عدل خود را بسیار سازد - مامون فرمود - تا آں پندہا را بنوشتند و آں خاک را به عطر آلوده سرش بپوشیدند

مثنوی

عدل در دنیا نکو نامت کند　　در قیامت خوب فرجامت کند

اندریں عالم معظم سازدت　　چوں بداں عالم رسی بنوازدت

(۳)

از امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ درکتاب جواہر الامارة نقل کرده اند که ایشاں گفتند وقتے در جاہلیت به تجارت جانب مدائن می رفتم و چہل جامه از بردیمانی با من بود - چوں بحوالی مدائن رسیدم دزداں سرِ راه من گرفتند و مرا غارت کرده بار مارا بُردند و من بصد محنت خود را بمدائن رسانیدم - و بداد خواہی بدرگاه نوشیرواں رفتم چوں صورت

نظلم من بسمع نوشیرواں رسید و بر گمراہی حالِ من اطلاع یافت حاجبے را فرستاد تا دست با من گرفته مرا به وثاقے فرود آورد و گفت این جا باش تا دزد را طلب کنند و برده ہا را بستانند۔ و من دراں وثاق می بودم و ہر روز از مطبخ خاص خوانچہ طعام ملوکانہ می آوردند و پیش من می نہادند و من ہر روز بہ پیش گاہ کسریٰ می رفتم و نظارۂ مراسم مملکت داری و رعیت پروری می کردم۔ تا بعد از چہل روز بداں وثاق در آمدم جامہ ہائے بردہ را دیدم نہادہ و دستے بریدہ آنجا اُفتادہ و کاغذ و چہل تنگۂ زرِ سرخ ہمراہ وے بود۔ و برآں کاغذ نوشتہ کہ چہل روز بایستادی تا دزد را بدست آوردند۔ درخت تو بہ نزدِ تو رسید۔ ایں چہل تنگہ مزدِ چہل روز انتظارِ تست۔ چوں بہ ولایت خود رسی باید کہ از ما شکایت نکنی۔

(۳)

آوردہ اند کہ بادشاہِ قباد روزے در شکار از لشکر جدا اُفتاد۔ و ہوا گرم شد و از تشنگی بے طاقت گشتہ ہر طرف می نگریست و سایہ و سرچشمہ می طلبید۔ از دور سیاہی بنظرش در آمد۔ مرکب بداں طرف راند خیمۂ کہنہ دید۔ درمیان بادیہ زدہ و پیرزنے با دخترِ خود۔ در سایۂ آں نشستہ چوں قباد رسید آں زن از خیمہ بیروں دوید و عنانش

گرفتہ فرود آوردو ما حضرے کہ داشت حاضر کرد قباد طعامے خورد و آبے بیاشامید۔ خواب برو غلبہ کرد۔ لحظۂ بیار امید۔ چوں از خواب بر آمد بیگاہ شدہ بود شب ہماں جا اقامت نمود۔ بعد نماز شام گاوے از صحرا بیامد و دختر کِ آں زال، آں گاؤ را بدوشید۔ شیر بسیار حاصل شد چنانچہ قباد را آں تعجب آمد۔ و با خود گفت ایں جماعت بجہت آں در صحرا نشستہ اند۔ تاکسے بر ایشاں اطلاع نیابد ہر روز چندیں شیر از گاوے می گیرند اگر در ہفتہ یک روز بسلطان دہند مال ایشاں را خللے نمی رسد و خزانہ را توفیرے می شود۔ نیت کرد کہ چوں بدار الملک برسد آں مواضعہ را بر عیت نہد۔ چوں صباح شد۔ دختر کِ گاؤ را گرفت کہ بدوشد۔ اندکے شیر فرود آمد فریاد بر آوردہ پیش مادر دوید کہ مادر روئے بدعا آر کہ بادشاہ ما نیت ظلم کردہ است۔ قباد تعجب نمود و گفت از چہ دانستی گفت ہر بامداد گاوِ ما بسیار شیر دادے۔ امروز اندک ہر گاہ کہ بادشاہ نیت بد کند حق سبحانہٗ برکت بردارد قباد گفت راست گفتی و آں نیت از دل بیروں کرد و گفت اکنوں برو بر سر کار شو پس دختر برخاست و دیگر بار گاو را بدوشید۔ شیر بسیار حاصل شد۔ بار دیگر پیش مادر دوید مژدہ نیکو نیتی بادشاہ بوے رسانید و ازیں جا گفتہ اند کہ ملک عادل

بهتر است از ابر بارنده و آفتاب تابنده۔ نظم

هر آن نم که از ابر باران بود　　در اندیشهٔ شهریاران بود
چو برگردد اندیشهٔ پادشاه　　نیابد زمین نم بوقت هوا
چو عادل بود شه ز سختی منال　　که عدلش به است از فراخی سال

(۴۲)

آورده اند که چون آوازهٔ جوانمردی حاتم جزیرهٔ عرب تا دار الملک یمن فرو گرفت و صیت سخاوت او بولایت شام و مملکت روم رسید والیٔ شام خواست که او را بیازماید۔ کس فرستاد و از وے صد شتر سرخ موئے سیاه چشم بلند کوهان طلبید و مثل آن شتر در وادیٔ عرب نادر باشد۔ اگر یافت شود بسیار گران بها بود و فی الواقع در آن وقت این نوع شتر در رمه حاتم نبود دست قبول بر سینه نهاد در جواب آن سمعاً وطاعةً بر زبان راند۔ ع

بهر چه امر شود چاکریم و دولت خواه　　بهر چه حکم رود بنده ایم و خدمتگار

پس ایلچی را بمنزل نیکو فرود آورد۔ اسباب ضیافت چنانچه فراخور احوال او بود مهیا گردانید۔ بفرمود تا در قبائل عرب منادی کردند که هر که مثل این شترے بیاورد بهائے تمام از و بخرم و بمیعاد دو ماه بها بدو رسانم۔ حاصل کلام بدین طریق صد شتر قرض کرده بسلطان

شام فرستاد۔ چوں ملک شام بریں حال اطلاع یافت انگشت
تعجب بدندان تحیر گرفتہ فرمود کہ ایں اعرابی را می آزمودیم داد خود را
بواسطۂ مادر قرض انداخت پس ہماں شتراں را متاع مصر و شام
بار کردہ بدست ہماں ایلچی باز گردانید۔ چوں شتراں را نزد حاتم
آوردند باز بفرمود تا منادی کردند کہ ہر کہ شترے بمن دادہ بیاید و
ہماں شتر خود را با آنچہ بار دارد بگیرد و ببرد۔ پس آں صد شتر را با بار
بخداوندان داد۔ ہیچ چیز برائے خود باز نگرفت خبر بسلطان شام
رسید۔ گفت ایں ہمہ مروت نہ از حد آدمی زاد است و سخاوت
حاتم را مسلم است۔ فرد

آوازۂ سخاوت و احسانِ حاتمی　　آخر دریں جہاں نہ عبث بر نیامدہ است

(۵)

آوردہ اند کہ سبکتگین پدرِ سلطان محمود را در اوائل حال کہ ملازم سلطان
سمجور بود یک سر اسپ بیش نداشت و اوقات او بغایت عسرت
می گذشت۔ ہر روز بعزم شکار بصحرا رفتے۔ اگر صیدے بدست آمدے
بداں گذرانیدے۔ روزے آہوئے۔ دید کہ با بچۂ خود در صحرا می
چرید۔ سبکتگین اسپ برانگیخت آہو بگریخت۔ چوں بچۂ او خرد بود۔ با
مادر نتوانست گریختن۔ او را بگرفت دوست و پایش بربست و در

پیش زین نهاده راه شهر بر گرفت۔ آهو که بچه خود را گرفتار دید باز گشت و در پے می دوید و فریادی کرد و می نالید سبکتگین را بروے رحم آمد و دست و پائے آهو بچه را بکشاد و سر بصحرا داد۔ مادر آمد و بچه را پیش گرفت و روئے باسماں کرده بزبانِ بے زبانی مناجات کرد۔ مصرع

آنی که زبان بے زبانان دانی

سبکتگین دست تهی بشهر باز آمد۔

هماں شب حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیه وسلم را بخواب دید که باوے می گویند که "اے سبکتگین! بواسطه آں شفقت و مرحمت که از تو در وجود آمد و بجهت آں کرم و مهربانی که در حق آں بیچاره زبان بسته کردی۔ بحضرت حق تعالیٰ تقرب تمام یافتی۔ و ما از تو خوشنود شدیم و حق سبحانه تعالیٰ ترا اشرف پادشاهی کرامت کرد۔ باید که به بندگان خدا همیں نوع شفقت بجائے آوری۔ و در بارهٔ رعیت خود طریق مرحمت فرو نگذاری"۔ بزرگے فرموده که چوں بواسطهٔ شفقت بر حیوانے پادشاهی ایں جهانِ فانی یابند۔ اگر بجهت مرحمت بر انسانے سلطنتِ ملکِ باقی یابند هیچ عجیب و غریب نباشد۔ مثنوی

دست رعایت ز رعیت مدار ۔۔۔ کارِ رعیت برعایت سپار

مرحمتے کن که جگر خسته اند ۔۔۔ در کرم و لطفِ تو دل بسته اند

(۶)

آوردہ اند کہ ابن سماک بہ مجلس ہارون الرشید آمد۔ خلیفہ از برائے او برخاست و تعظیم کرد۔ ابن سماک گفت اے خلیفہ تواضع تو در پادشاہی بزرگ تر است از پادشاہی تو خلیفہ گفت سخنے نیکو گفتی، زیادت کن گفت ہر کہ حق تعالیٰ او را مال و جمال و بزرگی دہد و او را مال با بندگان خدا مواسا و احسان کند۔ و در جمالِ خود پارسائی ورزد و در بزرگی تواضع نماید۔ حق تعالیٰ در مخلصانِ خود گرداند۔ ہارون رشید دوات و قلم طلبید و بدست خود این سخناں را بنوشت و این نوشتن نیز علامت تواضع خلیفہ بود۔ مثنوی۔

زیرکاں آزمودہ اند بسے   از تواضع زیاں نکرد کسے
از تواضع بلند گردد نام   وز تواضع رسیدہ اند بکام
متواضع بزرگوار بود   مظہر لطف کردگار بود

(۷)

امام محمد شیبانی رحمۃ اللہ علیہ نزدیک رشید آمد۔ رشید او را تعظیم بسیار کرد۔ چنانچہ بر پائے خاست و او را بجائے خود بنشاند و چوں بر خاست چند قدم بر سم مشایعت با وے برفت۔ یکے از جملہ خواص او گفت کہ با چنیں تواضع کہ خلیفہ نمود مہابت خلافت نمی ماند۔ رشید

جواب داد که آں مهابتے که بتواضع زائل شود نابودن آں اولاتر قدرے که باحترام بزرگاں بکاہد کاستہ ومحو شدہ بہتر۔ شعر

قدرے که بتعظیم کساں کاستہ گردد مرفے بچناں قدرکے آراستہ گردد

(۸)

آوردہ اند که بادشاہے بود بغایت جوانمرد وبخشندہ۔ روزے با یکے از نزدیکان خود فرمودہ که مرا آرزوست که ہزار ہزار درم بیکے بخشم تو چه می گوئی۔ گفت ایں مقدار مال بسیار است۔ ایں مبلغ بصد کس بس است۔ گفت اگر نصف ازیں عطا کنم چوں باشد گفت ہنوز بسیار است۔ گفتے ثلثے تواں بخشید؟ گفت ہنوز زیادت ست۔ گفت در ربع چه میگوئی۔ گفت ہنوز روئے درکثرت دارد۔ القصّه درعُشر قرار داد که صد ہزار درم باشد۔ گفت اگرچه بسیار است۔ امّا بیک کس می باید داد۔ بادشاہ فرمود که اے بیدولت من می خواستم که ایں مبلغ بتو ارزانی کنم۔ خود را محروم ساختی ومرا از سخاوت باز داشتی۔ آں مرد۔ بتضرع درآمد که اے ملکِ من خطا کردم سلطان از کرم نگزرد۔ سلطان فرمود تو سفله ولائق عقوبت نه قابل عطیت ہم خود را زیاں دادی وہم مرا۔ زیان من آنست که اگر آں مقدار مال بتو بخشیدمے در سخاوت علم شدمے وتا انقراض ادوار صیت کرم و

مروت من باقی ماندے وزیان تو این ست کہ از چندیں مال محروم شدی اکنون صد ہزار درم کہ خود برال قرار دادی بستان و دیگر مجلس ما چنیں سفلگی مکن ۔ مثنوی

سفلہ نخواہد دگرے را بکام ۔۔۔ خس نگذارد گلے را بہ جام

سفلہ سیہ رو بود و بد نہاد ۔۔۔ خاک سیاہ بر سر ہر سفلہ باد

(۹)

آوردہ اند کہ روزے یکے از امرا پیش بادشاہے ۔ ایستادہ بود ۔ شاہ با و در مہمے مشاورت می فرمود ۔ قضا را کژدمے در پیراہن افتادہ بود و ساعتے امیر را می گزید و نیش زہر آلود خود ضرر می رسانید تا وقتیکہ نیش وے از کار ہفتاد و ہر زہرے کہ داشت بکار برد ۔ آں امیر مطلقاً دراں مشاورت قطع سخن نکرد و تغیرے در و ظاہر نشد و سخنش از قانون عقل و قاعدہ حکمت انحراف نیافت تا بخانہ آمد و آں کژدم را از جامہ بیروں کرد ۔ ایں خبر بپادشاہ رسید متعجب و متحیر گشت ۔ روز دیگر کہ امیر بملازمت آمد ۔

سلطان فرمودہ کہ دفع ضرر از نفس واجب است تو چرا دیروز آزار عقرب را از خود منفد نساختی ۔ جواب داد کہ من آں نیم کہ شرف مکالمہ چوں تو بادشاہے را بسبب الم زہر کژدمے قطع کنم و اگر امروز در بزم مجلس

برنیش کرد مے صبر نتوانم کرد فردا در معرکۂ رزم بہ تیغ زہر آب دادۂ دشمن چگونہ صبر توانم کرد۔ بادشاہ را ایں سخن خوش آمد و مرتبۂ او را بلند گردانید و بداں مقدار صبر کہ کردہ بمراد و مقصد در رسید۔ ؎

نخواہم از سر کویت بصد چندیں جفا رفتن
نشاید شیر مرداں را بہر زخمے زجا رفتن،

(۱۰)

اصمعی می گوید کہ روزے نزدیک از خلفا رفتم او را دیدم بر تخت نشستہ و دختر پنج سالہ تخمیناً نزدیک وے قرار گرفتہ مرا گفت دانی ایں دختر کیست۔ گفتم معلوم ندارم۔ گفت دختر پسر من است برو و بوسہ بر فرق او نہ من متحیر ماندم و گفتم اگر خلاف امر کنم عقوبت کند۔ و اگر جرأت نمایم شاید غیرت او را بر آں دارد کہ برنجاند۔ پس آستیں دختر نہادم و برداشتم و سر آستین خود را بوسہ دادم۔ خلیفہ را آں ادب خوش آمد۔ گفت۔ اگر بخلاف ایں می کردی از نعمت حیات می ماندی۔ پس مرا دہ ہزار دینار انعام کرد۔ من بہ شکرانۂ آں کہ ازاں ورطہ خلاصی یافتہ بودم ہمہ را صدقہ دادم۔

(۱۱)

آوردہ اند کہ خواجہ غلامے داشت۔ کافی خردمند۔ روزے بآں غلام

بباغ رفت و در اثنائے تماشائے باغ بہ پالیزے رسید و خیارے
باز کردہ بدست غلام داد کہ بخور۔ غلام پوست باز کردہ برغبت تمام تناول
نمود۔ چنانچہ خواجہ ہوس کرد۔ مقدارے ازاں طلبید تا بخورد، ہمیں کہ بچشید بغایت
تلخ بود۔ گفت اے غلام خیارے بدیں تلخی چگونہ بہ نشاط می خوری۔
گفت اے خواجہ ایں خیار تو بمن دادی و از دست تو بسیار چرب و
شیریں خوردہ ام شرم داشتم کہ بیک لقمہ تلخ روئے ترش کنم ؎

از دست تو شربت شیریں بچشیدم
یک شربت تلخ از بچشم باک نباشد

خواجہ را خوش آمد و گفت چوں شکر نعمت من ادا کردی ترا
در بندگی نگذارم آزادش کرد و انعام بسیار فرمود۔

مشقی سوالات

(۱) ایام جاہلیت کرا گویند و چرا؟
(۲) دختر چگونہ دانست کہ بادشاہ نیت ظلم کردہ است؟
(۳) احوال خواب سبکتگین را بفارسی خود بیان کنید۔
(۴) خلیفہ ہارون الرشید کہ بود؟ احوالش بنگارید۔

(۵) حکایت امیرے کہ کژدمے اورا می گزید واو ہماں طور پیش پادشاہ در محاورت مشغول بنویسید۔

(۶) امام محمد شیبانی کہ بودند؟ ہارون الرشید ایشاں را چرا تعظیم کردند؟

(۷) باردو ترجمہ کنید:۔

(ا) آوردہ اند کہ چوں آوازۂ جوانمردی .... برزباں راند

(ب) آوردہ اند کہ سبکتگیں .... و بچہ را در پیش گرفت۔

(ج) آوردہ اند کہ ابن سماک .... تواضع خلیفہ بود۔

(د) اصمعی می گوید .... ہمہ را صدقہ دادم۔

(۸) جموع عربی بنویسید:۔

اوّل۔ مجلس۔ ادنیٰ۔ اعلیٰ۔ اسفل۔ عزیمت۔ قبیلہ۔ نوع۔ شفقت۔ انسان مہم۔ مقصد۔ خلیفہ۔ دینار۔ حال۔

انتخاب سکندر نامۂ نظامی رحمۃ اللہ علیہ

در حمدِ باری تعالیٰ

خدایا جہاں پادشاہی تراست — زما خدمت آید خدائی تراست

پناہِ بلندی و پستی توئی — ہمہ نیستند آنچہ ہستی توئی

ہمہ آفریدست بالا و پست — توئی آفرینندۂ ہرچہ ہست

توئی برتریں دانش آموز پاک — ز دانش قلم راں بر لوحِ خاک

چو شد حجّت بر خدائی درست — خرد داد بر تو گواہی نخست

خرد را تو روشن بصر کردۂ — چراغِ ہدایت تو بر کردۂ

توئی کافریدی زیک قطرہ آب — گہرہائے روشن تر از آفتاب

نہ باد و ہوا تا نگوئی ببار — زمیں تا رود تا نگوئی بیار

جهان را بدین خوبی آراستی — برون زانکه یاری گرے خواستی
زگرمی و سردی و از خشک و تر — سرشتی باندازه در یک دگر
چنان بر کشیدی و بستی نگار — که به زان نیارد خرد در شمار
چنان بستی این طاق نیلوفری — که اندیشه را نیست زو برتری
هندسی بسے جویداز راز شان — نداند که چون کردی آغاز شان
بهر چه آفریدی و بستی طراز — نیازت نه اسے از همه بے نیاز
چنان آفریدی زمین و زمان — همان گردشِ انجم و آسمان
که چندانکه اندیشه گردد بلند — سرخود برون ناورد زین کمند
نبود آفرینش تو بودی خدائے — نباشد همه هم تو باشی بجائے
خیال نظر خانی از راهِ تو — زگرد ندگی دور درگاهِ تو
سرے کز تو گردد بلندی گرائے — به افگندن کس نیفتد ز پائے
کسے را که قهر تو از سر فگند — به پا مردی کس نگردد بلند
همه زیر دستیم و فرمان پذیر — توئی یاوری ده توئی دستگیر
اگر پائے پیل ست دگر پرِّ مور — بهر یک تو دادی ضعیفی و زور
چو نمرود فرستی ز تقدیر پاک — ز مورے به پاشے بر آری هلاک
چو برداری از رهگذر دود را — خورد پشّه مغز نمرود را
چو در لشکر دشمن آری رحیل — بمرغان کُشی فیل و اصحابِ فیل

گہ آری خلیلے ز بت خانۂ — کنی آشنائی ز بیگانۂ
کرا زہرۂ آنکہ از بیم تو — کشاید زباں جز بہ تسلیم تو
مرا در غبارِ چنیں تیرہ خاک — تو دادی دل روشن و جان پاک
گر آلودہ گردیم اندیشہ نیست — کہ جز گرد رہ خاک را پیشہ نیست
گر ایں خاک رواز گنہ تافتے — بہ آمرزش تو کہ رہ یافتے
گناہ من از نامدے در شمار — ترا نام کے بودے آمرزگار
شب و روز در شام و در بامداد — تویہ یادی از ہرچہ دارم بیاد
چو اوّل شب آہنگ خواب آورم — بہ تسبیح نامت شتاب آورم
چو در نیم شب سر بر آرم ز خواب — ترا خوانم و ریزم از دیدہ آب
دگر بامدادست راہم بہ تست — ہمہ روز تا شب پناہم بہ تست
چو خواہم ز تو روز و شب یاوری — مکن شرمسارم در آں داوری
چناں دارم اے داور کارساز — کزیں بانیازاں شوم بے نیاز
پرستندہ گز رہِ بندگی — کند چوں توئی را پرستندگی
دریں عالم آباد گردو ز گنج — دراں عالم آزاد گردو ز رنج
ز تو آیتے در من آموختن — ز من دیو را دیدہ بر دوختن
چو نامم توام جاں نوازی کند — بمن دیو کے دستیازی کند
گر آسودہ ور ناتواں می زیم — چناں کافریدی چناں می زیم

امیدم چنان است زان بارگاه که چون من شوم دور زین کارگاه
چنان گرم کن عزم را ایم به تو که خرم دل آیم چو آیم به تو
همه همرهان تا به در با من اند چو من رفتم این دوستان دشمن اند
اگر چشم گوش ست دگر دست و پائے ز من باز مانند یک یک بجائے
توئی آنکه تا من منم یا منی ازین در میادم تهی دامنی
ز حکمے که آن در ازل رانده نگردد قلم زانچه گردانده
ولیکن بخواهش من حکم کش کنم زین سخنها دل خویش خوش
تو گفتی هر آنکس که در رنج و تاب دعائے کند من کنم مستجاب
چو عاجز رها شده دانم ترا درین عاجزی چون نخواهم ترا
بلے کار تو بنده پروردن ست مرا کار پا بندگی کردن ست
دو کارست با فرد فرخندگی خداوندی از تو ز ما بندگی
شکسته چنان گشته ام بلکه خورد که آبادیم را همه باد برد
توئی گر شکستم رهائی دهی دگر بشکنی مومیائی دهی
نگهدارم اندر خسته رهزنان مکن شاد بر من دل دشمنان
بشکرم رسان اول انگه بگنج نخستم صبوری ده انگاه رنج
بلائے که باشم دران ناصبور ز من دور دار اے ز بیداد دور
بهر گوشه کانجم ثنا خوانمت بهر جا که باشم خدا دانمت

چو کردی چراغ مرا نور دار — زمن باد مشعل کشان دور دار

عقوبت مکن عذر خواه آمدم — بدرگاه تو روسیاه آمدم

سیاه مرا هم تو گردان سپید — مگردانم از درگهت ناامید

خداوند مائی و ما بنده ایم — بنیروی تو یک بیک زنده ایم

بر آن دارم ای مصلحت خواه من — که باشد سوی مصلحت راه من

رهی پیشم آور که انجام کار — تو خوشنود باشی و من رستگار

امیدم بتو هست زاندازه بیش — مکن ناامیدم ز درگاه خویش

نکو کن چو کردار خود کار من — مکن کار با من چو کردار من

نظامی در آن بارگاه رفیع — نیارد بجز مصطفی را شفیع

در نعت نبی صلی اللہ علیہ وسلم

فرستادهٔ خاص پروردگار — رسانندهٔ حجت استوار

گران مایه تر تاج آزادگان — گرامی تر از آدمی زادگان

محمد کازل تا ابد هرچه هست — به آرایش نام او نقش بست

چراغی که چو دو ز بینش بدوست — فروغ همه آفرینش بدوست

ضمان دار عالم سیه تا سپید — شفاعت کن روز بیم و امید

درختی سهی سرو در باغ شرع — زمینی باصل آسمانی بفرع

چراغے کہ تا او نیفروخت نور، | زچشم جہاں روشنی بود دور،
ستوں شد خردمند از پشتِ او | مہ انگشت کش گشت ز انگشت او
خراج آورش حاکمِ روم و رے | خراجش فرستاد کسریٰ و کے
فراخی بدو دعوتِ تنگ را | گواہی بر اعجاز او سنگ را
تہی دست سلطان پشمینہ پوش | غلامی خرد پادشاہی فروش
زہے پیشوائے فرستادگاں | پذیرندۂ عذر افتادگاں
توئی قفل گنجینہ ہا را کلید | در نیک و بد کردہ بر ما پدید
من از کمترین امتاں خاکِ تو | بدیں لاغری صیدِ فتراکِ تو

نظامی کہ در گنجہ شد شہربند
مبادا ز سلامِ تو نا بہرہ مند

مشقی سوالات

(۱) نثر بکنید :-

(ا) خدایا جہاں پادشاہی .... گواہی نخست است
(ب) اُمیدم چناں است زاں .... دوستان دشمن اند
(ج) نظامی دراں بارگاں نقش بست

(۲) ترکیبِ نحوی بکنید :-

(ا) پناہ بلندی و پستی .... انچہ ہستی توئی

(ب) چناں پستی ایں طاق............. نیست زو بیر تری

(ج) نکوکن چو کردار........... چو کردار من

(د) من از کمترین صید فتراک تو

(۳) مطلب و شرح بنگارید:-

(ا) چو شد حجت بر خدائی .... تا نگوئی بیار

(ب) کسے را کہ قہر تو .... مغز نمرود را

(۴) دعائے نظامی رابفارسی خود بنویسید
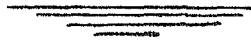
انتخاب پندنامۂ عطار رحمۃ اللہ علیہ

حمد باری تعالیٰ عزاسمہ

حمد بے حد مر خدائے پاک را — آنکہ ایماں داد مشت خاک را

آنکہ در آدم دمید او روح را — داد از طوفاں نجات او نوحؑ را

آنکہ فرماں کرد قہرش باد را — تا سزائے کرد قوم عاد را

آنکہ لطفِ خویش را اظہار کرد — با خلیلش نار را گلزار کرد

آں خداوندے کہ ہنگام سحر — کرد قومِ لوط را زیر و زبر

سوئے او خصمے کہ تیر انداختہ — پشۂ کارش کفایت ساختہ

آنکہ اعدا را بدریا درکشید — ناقہ را از سنگِ خارا برکشید

چوں عنایت قادر قیوم کرد — در کف داؤد آہن موم کرد

با سلیماں داد ملک و سروری ‌ ‌ ‌ شد مطیع خاتمش دیو و پری

از تن صابر بحرماں قوت داد ‌ ‌ ‌ ہم ز یونس ع لقمۂ با حوت داد

آں یکے را ارہ بر سر می کشد ‌ ‌ ‌ دیگرے را تاج بر سر می نہد

دست سلطاں ہرچہ خواہد آں کند ‌ ‌ ‌ عالمے را در دمے ویراں کند

ہمت سلطانی مسلم مرد را ‌ ‌ ‌ نیست کس را زہرۂ چوں و چرا

آں یکے را گنج و نعمت می دہد ‌ ‌ ‌ دیگرے را رنج و زحمت می دہد

آں یکے را زر و صد ہمیاں دہد ‌ ‌ ‌ دیگرے در حسرت ناں جاں دہد

آں یکے بر تخت با صد عز و ناز ‌ ‌ ‌ دیگرے کردہ دہاں از فاقہ باز

آں یکے پوشیدہ سنجاب و سمور ‌ ‌ ‌ دیگرے خفتہ برہنہ در تنور

آں یکے بر بستر کمخواب و نخ ‌ ‌ ‌ دیگرے را خاک خوابی بستہ یخ

طرفۃ العینے جہاں برہم زند ‌ ‌ ‌ کس نمی آرد کہ آنجا دم زند

آنکہ با مرغ و ہوا ماہی دہد ‌ ‌ ‌ بندگاں را دولت و شاہی دہد

بے پدر فرزند پیدا او کند ‌ ‌ ‌ طفل را در مہد گویا او کند

مردۂ صد سالہ را حیے می کند ‌ ‌ ‌ ایں بجز حق دیگرے کے می کند

صانعے کو طیں سلاطیں می کند ‌ ‌ ‌ نجم را رجم شیاطیں می کند

از زمین خشک رویاند گیاہ ‌ ‌ ‌ آسماں را بے ستوں دارد نگاہ

ہیچ کس در ملک او انباز نے ‌ ‌ ‌ قول اورا الحسن نے آواز نے

مناجات بجناب مجیب الدعوات

پادشاها جرم ما را درگذار　　ما گنهگاریم و تو آمرزگار
تو نکوکاری و ما بد کرده ایم　　جرم بے اندازه و بے حد کرده ایم
سالها در بند عصیاں بوده ایم　　آخر از کرده پشیماں بوده ایم
دائما در فسق و عصیاں مانده ایم　　همقرین نفس و شیطاں مانده ایم
روز و شب اندر معاصی بوده ایم　　غافل از امر و نواهی بوده ایم
بے گناه نگذشت بر ما ساعتے　　با حضورِ دل نکرد م طاعتے
بر در آمد بندۂ بگریختہ　　آبروئے خود ز عصیاں ریختہ
مغفرت دارد اُمید از لطف تو　　زانکہ خود فرمودۂ لاتقنطوا
بحر الطافِ تو بے پایاں بود　　نااُمید از رحمتت شیطاں بود
نفس و شیطاں زد کریما راه من　　رحمتت باشد شفاعت خواه من
چشم دارم از گنہ پاکم کنی　　پیش از اں کاندر لحد خاکم کنی
اندر آں دم کز بدن جانم بری　　از جهاں با نورِ ایمانم بری

در بیان سبب عافیت

عافیت را گر بخواہی اے عزیز　　می تواند یافتن در چار چیز

ایمنی و نعمت اندر خاندان — تندرستی و فراغت بعد ازاں
چونکہ با نعمت امانے با شدت — عافیت را زو نشانے با شدت
با دل فارغ تو باشی تندرست — دیگر از دنیا نباید ہیچ جُست
بر میاور تا توانی کامِ نفس — تا نیفتی اے پسر در دامِ نفس
زیر پا آور ہوائے نفس را — کم بدہ بہرہائے نفس را
نفس و شیطاں می برند از رہ ترا — تا بیند ازند اندر چہ ترا
نفس را سرکوب دائم خوار دار — تا توانی دور ش از مردار دار
نفس بد را ہر کہ سیرش می کند — در گنہ کردن دلیرش می کند
حلقِ خود را دور دار از ہر مزہ — تا نیفتی در بلا و در بزہ
ز آب و ناں تا لب شکم را پُر مساز — ہمچو حیواں بہر خود آخور مساز
روز کم خور گرچہ صائم نیستی — پر مخور آخر بہائم نیستی
ایکہ در خوابی ہمہ شب تا بروز — بہر گورِ خود چراغے بر فروز
خواب و خور جز پیشۂ ابہام نیست — خفتگاں را بہرہ از انجام نیست
اے پسر بسیار خواہی خفت خیز — گر خبرداری ز خود بے گفت خیز
دل درین دنیائے دوں بستن خطاست — دامن از وے گر تو بر چینی رواست
از چہ دلبندی بدنیائے دنی — چوں نہ جاوید است در وے بودنی
ظاہر خود را میارا اے فقیر — تا کہ گردد باطنت بدرِ منیر

طالب هر صورتِ زیبا مباش ... در هوائے اطلس و دیبا مباش

از هوا بگذر خدا را بنده شو ... زندگی می بایدت در زنده شو

خرقهٔ پشمینه را بر دوش کن ... شربتے از نامرادی نوش کن

اے که در بر می کنی پشمینه را ... پاک ساز از کینه اول سینه را

گر همی خواهی نصیب از آخرت ... رو بدر کن جامهائے فاخرت

بے تکلف باش و آرائش مجوئے ... ترک راحت گیر و آسائش مجوئے

در برت گو کسوتِ نیکو مباش ... زیر پهلو جامه خوبت گو مباش

همچو صوفی در لباس صوف باش ... وز صفتهائے خدا موصوف باش

مردِ ره را بوریا قالین بود ... زانکه خشتش عاقبت بالیں بود

مرد ره را بود دنیا سود نیست ... هرگزش اندیشهٔ نابود نیست

در بیان آنکه آبرو نه ریزد

دور باش از پنج خصلت اے پسر ... تا نه ریزد آبرویت در نظر

اولاً کم گوئی با مردم دروغ ... زانکه گردی از دروغے بے فروغ

هر که استیزه کند با مهتران ... آبروئے خود بریزد بے گمان

پیش مردم هر که را نبود ادب ... گر بریزد آبرو نه بود عجب

از سبکساران مباش اے نیک خوئے ... گر سبکساری بریزد آبروئے

اے پسر با مہتران کمتر ستیز
وز حماقت آبروئے خود مریز

گر بعالم آبرو می بایدت
دائما خلق نکو می بایدت

ہر کہ آہنگِ سبکساری کند
ز آبروئے خویش بیزاری کند

جز حدیثِ راست با مردم مگوی
تا نگردد آبرویت آب جوی

از خلاف و از خیانت باش دور
تا بود پیوستہ در روئے تو نور

گر ہمی خواہی کہ گویندت نکو
اے برادر ہیچ کس را بد مگو

تا نباشی در جہاں اندوہ گیں
از حسد در روزگارِ کس مبیں

در بیان آنکہ آبرو بفزاید

می فزاید آبرو از پنج چیز
با تو گویم بشنو اے اہل تمیز

در سخاوت کوش اگر داری غنا
تا فزاید آبرویت از سخا

بُرد باری و وفاداری گزیں
زانکہ آب روی افزاید ہمی

ہر کہ او بر خلق بخشاید ہمی
بیشک آب روی افزاید ہمی

چوں بکار خویش حاضر بودۂ
آبروئے خویش را افزودۂ

از سخاوت آبرو افزوں شود
وز بخیلی بے خرد ملعوں بود

ہر کہ ابر خلق بخشائش بود
آبروئے او درا فزائش بود

باش دائم بردبار و باوفا
تا بروی خویش بینی صوفیا

تا بماند رازت از دشمن نهان — سر خود با دوستان کمتر رسان
تا نگردی پیش مردم شرمسار — آنچه خود ننهاده باشی بر مدار
ای برادر پردۀ مردم مدر — تا نه درّد پرده ات شخصی دگر
با هوائے دل مکن زنهار کار — تا نیارد پس پشیمانیت بار
تا زبانت باشد ای خواجه دراز — دست کوته دار و هر جانب متاز
قدر مردم را شناس ای محترم — تا شناسد دیگری قدر تو هم
هر کرا قدری نباشد در جهان — زنده مشمارش که هست از مردگان
از قناعت هر که را نبود نشان — کی توانگر سازدش مال جهان
با عدوئے خویش چون یابی ظفر — عفو پیش آر و ز جرمش درگذر
دائما می باش از حق ترس کار — نیز باش از رحمتش امید وار
با تواضع باش و خو کن با ادب — صحبت پرهیزگاران می طلب
بردباری جوئے و بے آزار باش — تا که گردد در هنر نامی تو فاش

صبر و علم و حلم، تریاق دل اند — حرص و بغض و کینه زهر قاتل اند
همچو تریاق اند دانایان دهر — قاتل اند ای خواجه نادان چو زهر
مردم از تریاق می یابد نجات — خود کسی از زهر کی یابد حیات
فخر جمله کارها نان دادن است — در بروئے دوستان بگشادن است
گرچه دانا باشی و اهل هنر — خویش را کمتر ز هر نادان شمر

دربیان صفت زندگانی

تا خوشی در زندگانی اے ولید
مرد را از خوئے بد گردد پدید

آنکه نبود هر ادر افعالِ نکو
مرده می دانش که نبود زنده او

هر که گوید عیب تو اندر حضور
می نماید راهت از ظلمت بنور

مر ترا هر کس که باشد رهنمائے
شکر او می باید آوردن بجائے

مر خردمندانِ عالم را شناس
خلق نیکو، شرم نیکوتر لباس

حال خود را از دو کس پنهاں مدار
از طبیبِ حاذق و از یارِ غار

تا صواب کار بینی سر بسر
بر مرادِ خود مکن کارا اے پسر

آنچه اندر شرع باشد ناپسند
گرد او هرگز مگرد اے هوشمند

هر چه را کردست حق بر تو حرام
دور دار از خود که باشی نیک نام

چونکه روزی بر تو بکشاید خدائے
دل کشاده دار و تنگی کم نمائے

تازه روی و خوش سخن باش اے اخی
تا بود نامِ تو در عالم سخی

بر نخو رانده مرگ اے بوالهوس
چونکه وقت آید نگردد پیش و پس

دل ز غل و غش همیشه پاک دار
تا توانی کینه در سینه مدار

تکیه کم کن خواجه بر کردارِ خویش
دل بنه بر رحمتِ جبّارِ خویش

بهترین چیزے بداں خلق نکوست
خلق خُلقِ نیک را دارند دوست

زد فرو تر باش دائم اے خلف | کیں بود آرائشِ اہل سلف
آنکہ باشد در کف شہوت اسیر | گرچہ آزاد است او را بندہ گیر
گر تو بینی ناکسے را دستگاہ | حاجت خود را از و ہرگز مخواہ
بر در ناکس قدم ہرگز مبر | ور بہ بینی ہم مپرس از وے خبر
تا توانی کار ابلہ را مساز | کار فرمائش وے کمتر نواز

در بیانِ فوائدِ خدمت

تا توانی اے پسر خدمت گزیں | تا شود اسپ مرادت زیر زین
بندۂ چوں خدمتِ مرداں کند | خدمتِ او گنبد گرداں کند
بہر خدمت ہر کہ بر بندد میاں | باشد از آفاتِ دُنیا در اماں
ہر کہ پیش صالحاں خدمت کند | ایزد ش با دولت و حرمت کند
خادماں را ہست در جنت مآب | روز محشر بحساب و بے عقاب
خادماں باشند اخواں را شفیع | جائے ایشاں در جہاں باشد رفیع
گرچہ خادم عاصی و مفلس بود | بہتر از صد عابد و ممسک شود
می دہد ہر خانۂ راستاں | اجر و مزد صائمان قائماں
بہر خدمت ہر کہ بر بندد کمر | از درخت معرفت یابد ثمر
ہر کہ خادم شد جنانش می دہند | ہم ثواب غازیانش می دہند

در بیان تعظیم مہمانان

اے برادر میہماں را نیک دار ‏— ہست مہماں از عطائے کردگار
میہماں روزی بخود می آورد ‏— پس گناہِ میزباں را می برد
ہر کرا اجبار دارد دشمنش ‏— باز دارد میہماں از مسکنش
اے برادر دار مہماں را عزیز ‏— تا بیابی عزت از رحماں عزیز
مومنے کو داشت مہماں را نکو ‏— حق کشاید باب جنت را برو
ہر کرا شد طبع از مہماں ملول ‏— از وے آزردہ خدا و ہم رسول
بندۂ کو خدمتِ مہماں کند ‏— خویش را شائستہ رحماں کند
ہر کہ مہماں را بروئی تازہ دید ‏— از خدا الطاف بے اندازہ دید
از تکلف دور باش اے میزباں ‏— تا گرانی نبودت از میہماں
میہماں را اے پسر اعزاز کن ‏— گر بود کافر برو در باز کن
ہست مہماں از عطاہائے کریم ‏— ہر کہ زو پنہاں شود باشد لئیم
معرفت داری گرہ بر زر مبند ‏— چوں رسد مہماں بروئیش در مبند
خیز در خوانِ کسے مہماں مشو ‏— چوں رسد مہماں ازو پنہاں مشو
ہر کہ مہماں را گرامی می کند ‏— کوششے در نیکنامی می کند
ہر کہ مہمانت شود از خاص و عام ‏— پیش او می باید آوردن طعام

زانچه داری اندک و بیش ای پسر — بُرد باید پیش درویش اے پسر
نان بده بر جایعاں بہر خدائے — تا دہندت در بہشت عدن جائے
با تنِ عوراں کہ بخشد جامۂ — حق دہد او را از رحمت نامۂ
ہر کہ ثوبے با تنِ عورے دہد — در دو عالم ایزدش نورے دہد
گر برآری حاجت محتاج را — بر سر اقبال یابی تاج را
ہر کجا باشد بدولت بختیار — خیر ورزد در نہان و آشکار
اے پسر ہرگز مخور نانِ بخیل — کم نشین در عمر بر خوانِ بخیل
نام ممسک جملہ رنج است و عنا — می شود نان سخی نور و صفا
تا نخوانندت بخوان کس مرو — در پئے مردار چوں کرگس مرو
چشم نیکی از خسیس دوں مدار — سقف ویراں را تو بر استوں مدار
گر کنی خیرے تو آں از خود مبیں — ہر چہ بینی نیک بیں و بد مبیں

در بیان نصائح و نتائج دینی و دنیوی

خواب کم کن اوّل روز اے پسر — نفس را بد خو میاموز اے پسر
آخر روز نیز نبود مقام — پیشتر از شام خواب آمد حرام
اہل حکمت را نمی آید صواب — درمیانِ آفتاب و سایہ خواب
اے پسر ہرگز مرو تنہا سفر — باشدت رفتن سفر تنہا خطر

دست را بر رخ زدن بوم است و شوم　　استماع علم کن ز اہل علوم

شب در آئینہ نظر کردن خطاست　　روز اگر بینی تو روی خود رواست

خانہ گر تنہا و تاریک بود　　مونسے باید کہ نزدیکت بود

چارپایاں را چو بینی در قطار　　درمیان شاں نیائی زینہار

تا فزاید قدر و جاہت را خدا　　روز و شب می باش دائم در دعا

تا شود عمرت زیادہ در جہاں　　رو نکوئی کن نکوئی در نہاں

تا نہ کاہد روزیت در روزگار　　معصیت کم کن بعالم زینہار

ہر کہ رود در فسق و در عصیاں کند　　ایزد اندر رزق او نقصاں کند

کم شود روزی ز گفتار دروغ　　در سخن کذاب را نبود فروغ

فاقہ آرد خواب بسیار اے پسر　　خواب کم کن باش بیدار اے پسر

ریزۂ نان را میفگن زیر پائے　　گر ہمی خواہی تو نعمت از خدائے

شب مزن جاروب ہرگز خانہ در　　خاک روبہ ہم منہ در زیر در

گر بخوانی باپ و مادرت را بنام　　نعمت حق بر تو می گردد حرام

گر بدامن پاک سازی روئے خویش　　روزیت کم گردد اے درویش بیش

دور کن از خانہ تارِ عنکبوت　　باشد اندر ماندنش نقصانِ قوت

چرخ را بیرونِ اندازہ ملن　　خشک ریش خویش را تازہ مکن

در بیان غمخواری مردم

بر سر بالین بیماراں گذر | زانکہ ہست ایں سنتِ خیر البشر
ناتوانی تشنہ را سیراب کن | در مجالس خدمتِ اصحاب کن
خاطر ایتام را دریاب نیز | تا ترا پیوستہ حق دارد عزیز
چوں شود گریاں یتیمے ناگہاں | عرش حق در جنبش آید آں زماں
چوں یتیمے را کسے گریاں کند | مالک اندر دوزخش بریاں کند
آنکہ خندانید یتیم خستہ را | باز یابد جنت وابستہ را
ہر کہ اسرار کند فاش اے پسر | از چناں کس دوری باش اے پسر
در جوانی وار پیراں را عزیز | تا عزیز دیگراں باشی تو نیز
بر ضعیفاں گر بہ بخشائی رواست | کیں ز سیر تہائے خوب اولیاست
بر سر سیری مخور ہرگز طعام | تا نہ میرد در بدن قلب اے غلام
علت مردم ز پُر خواری بود | خوردنِ پُر تخم بیماری بود
تا شود دین تو صافی چوں زلال | باش دائم طالب قوت حلال
آنکہ باشد در پئے قوت حرام | در تنِ او دل ہمی میرد تمام

در بیان انتبا

در بلا یاری مخواہ از ہیچ کس
از خدائے خویشتن غافل مباش

جائے گریہ است ایں جہان وے مخند

ہمچو مور از حرص ہر سوئے مرو
اے پسر کودک نہ بازی مکن

نقش بد را در گنہ یاری مدہ
کجا تہمت بود آنجا مرد
دشمنے داری ازو ایمن مباش
در رہ فسق و ہوا مرکب متاز
چوں سفر درپیش داری زاد گیر
جملہ را چوں ہست بر دوزخ گزر
آتشے درپیش داری اے فقیر

عقبہ در راہ است و بارت بس گراں
داری اندر پیش روز رستخیز
اے پسر اور باش در فرمان حق

ازغفلت

زانکه نبود جز خدا فریادرس
غافلانه در رہ باطل مباش
چشم عبرت برکشا و لب بہ بند
پند ناصح را بگوش جاں شنو
کارہا شیطان بانبازی مکن
عمر برباد از تبہ کاری مدہ
راہِ حق ہیچو نابینا مرو
زیر سقفِ بے ستوں ساکن مباش
خویشتن را سخرۂ شیطاں مساز
عمر خود را سربسر برباد گیر
جائے شادی نیست ہر چندیں خطر
ہیچ خوفت نیست از نار سعیر
نگذرت بار ست بسعیٔ دیگراں
از خدایت نیست امکانِ گریز
تا بیابی جنت و رضوانِ حق،

گردن از حکم خدایت بر متاب — تا نمانی روز محشر در عذاب
تا بیابی در بہشتِ عدن جائے — شفقتے بنمائے با خلقِ خدائے
تا دہندت جائے در دارالسلام — با فقیراں روز و شب می دہ طعام
شاد اگر داری درون خستہ را — باز یابی جنتِ و ابستہ را
ہر کہ آرد ایں نصیحت را بجائے — در دو عالم را حلش بخشد خدائے
یا الٰہی رحم کن برما ہمہ — عفو کن جملہ گناہ ما ہمہ
عاجزیم و جرم ہا کردم بسے — نیست ما را غیر تو دیگر کسے
گر بخوانی در برانی بندہ ایم — ہر چہ حکم تست زاں خرسندہ ایم
رحمت حق باد بر جانِ کسے — کیں نصائح را بخواند او بسے

مشقی سوالات

(١) مطلب و شرح بنویسید

(الف) بادشاہا جرم ما را درگزار .... تو اہی بودہ ایم

(ب) بر میاور تا توانی کام نفس .... دلیرش می کند

(ج) دور باش از پنج خصلت .... آبرو خود مزید

(د) تا توانی اے پسر خدمت گزیں .... دولت و حرکت کند

(٢) تلمیحات ذیل را بفارسی نگارید:-

طوفان نوحؑ ۔ قوم عاد ۔ نارِ خلیلؑ ۔ قوم لوطؑ ۔ ناقہ صالحؑ ۔ آہن داؤدؑ ۔
خاتم سلیمانؑ ۔ صبر ایوبؑ ۔ ماہی یونسؑ ۔ آرۂ ذکریا ۔ مالکِ دوزخ ۔

(۳) ""عافیت دو چار چیز می تواند یافت"" تفصیل کنید ۔

(۴) آبرو از پنج چیز می افزاید"" آنہا را شرح دہید ۔

(۵) نثر کنید :۔

(الف) خواب کن اول روز . . . . بایدکہ نزدیک بود

(ب) بر سر بالین بیماراں . . . . جنت وابستہ را ۔

(۶) ترکیب نحوی کنید :۔

(الف) پادشاہا را جرم ما را در گزار الخ

(ب) عافیت را اگر بخواہی اے عزیز الخ

(ج) بر سر بالین بیماراں گزر الخ

انتخاب بوستان سعدی رحمۃ اللہ علیہ

حکایت

یکے دیدم از عرصہ رودبار — کہ پیش آمدم بر پلنگے سوار

چناں ہول زاں حال بر من نشست — کہ ترسیدنم پائے رفتن ببست

تبسم کناں دست بر لب گرفت — کہ سعدی مدار آنچہ دیدی شگفت

تو ہم گردن از حکم داور مپیچ — کہ گردن نپیچد ز حکم تو ہیچ

چو خسرو بفرمانِ داور بود — خدایش نگہباں و یاور بود

محالست چوں دوست دارد ترا — کہ در دست دشمن گزارد ترا

رہ این ست رو از طریقت متاب — بنہ گام و کامیکہ خواہی بیاب

نصیحت کسے سودمند آیدش — کہ گفتار سعدی پسند آیدش

پند دادنِ کسریٰ ہرمز را

شنیدم کہ در وقتِ نزعِ رواں — بہ ہرمز چنیں گفت نوشیرواں

کہ خاطر نگہدارِ درویش باش — نہ در بندِ آسائشِ خویش باش

نیاساید اندر دیارِ تو کس — چو آسایشِ خویش خواہی و بس

نیاید بنزدیکِ دانا پسند — شباں خفتہ و گرگ در گوسفند

برو پاسِ درویشِ محتاج دار — کہ شاہ از رعیت بود تاجدار

رعیت چو بیخند و سلطاں درخت — درخت اے پسر باشد از بیخ سخت

مکن تا توانی دلِ خلق ریش — دگر می کنی می کنی بیخِ خویش

اگر جادۂ بایدت مستقیم — رہِ پارسایاں اُمید ست و بیم

گزندِ کسانش نیاید پسند — کہ ترسد کہ در ملکش آید گزند

دگر در سرشتِ وے ایں خوئے نیست — درآں کشور آسودگی بوئے نیست

اگر پائے بندی رضا پیش گیر — وگر یکسوارہ سرِ خویش گیر

فراخی دراں مرز و کشور مخواہ — کہ دل تنگ بینی رعیت ز شاہ

ز مستکبرانِ دلاور بترس — ازاں کو نترسد ز داور بترس

دگر کشور آباد بیند بخواب — کہ دارد دلِ اہلِ کشور خراب

خرابی و بدنامی آید ز جور — بزرگاں رسند ایں سخن را بغور

رعیت نشاید به بیداد کشت ‎ ‎ که مر سلطنت را پناهند و پشت
مراعات دهقان کن از بهر خویش ‎ ‎ که مزدور خوشدل کند کار بیش
مروت نباشد بدی با کسی ‎ ‎ کز و نیکوئی دیده باشی بسی

حکایت

چه خوش گفت بازارگان اسیر ‎ ‎ چو گردش گرفتند دزدان به تیر
چو مردانگی آید از رهزنان ‎ ‎ چه مردان لشکر چه خیل زنان
شهنشه که بازارگان را بخست ‎ ‎ در خیر بر شهر و لشکر ببست
کی آنجا دگر هوشمندان روند ‎ ‎ چو آوازهٔ رسم بد بشنوند
نکو بایدت نام و نیکی قبول ‎ ‎ نکو دار بازارگان و رسول
بزرگان مسافر بجان پرورند ‎ ‎ که نام نکوشان بعالم برند
تبه گردد آن مملکت عنقریب ‎ ‎ کز و خاطر آزرده آید غریب
غریب آشنا باش و سیاح دوست ‎ ‎ که سیاح جلاب نام نکوست
نکو دار ضیف و مسافر عزیز ‎ ‎ وز آسیب شان بر حذر باش نیز
ز بیگانه پرهیز کردن نکوست ‎ ‎ که دشمن توان بود در زی دوست
قدیمان خود را بیفزای قدر ‎ ‎ که هرگز نیاید ز پرورده غدر
چو خدمتگزاریت گردد کهن ‎ ‎ حق سالیانش فرامش مکن

اگر اورا هر دم دست قدرت به بست — ترا ابر کرم هم چنان دست هست

حکایت

شنیدم که جمشید فرخ سرشت — بسر چشمهٔ بر بسنگی نوشت
بدین چشمه چون ما بسے دم زدند — برفتند چون چشم برهم زدند
گرفتیم عالم بمردی و زور — ولیکن نبردیم با خود بگور
چو بر دشمنے باشدت دسترس — مرنجانش کو را همین غصه بس
عدو زنده سرگشته پیرامنت — به از خون او کشته در گردنت

حکایت

شنیدم که دارائے فرخ تبار — ز لشکر جدا ماند روز شکار
دوان آمدش گله بانے به پیش — شهنشه برآورد تغلق ز کیش
بصحرا در از دشمنان دار باک — که در خانه باشد گل از خار پاک
برآورد چوپان بدل خروش — که دشمن نیم در هلاکم مکوش
من آنم که اسپان شه پرورم — بخدمت درین مرغزار آورم
ملک را دل رفته آمد بجائے — بخندید و گفت اے نکوهیده رائے
ترا یاوری کرد فرخ سروش — وگرنه زه آورده بودم بگوش

نگهبانِ مرے بخندید و گفت — نصیحت ز یاراں نشاید نهفت
نه تدبیرِ محمود و رائے نکوست — که دشمن نداند شهنشه ز دوست
چناں ست در مهتری شرطِ زیست — که هر کهترے را بدانی که کیست
مرا بارہا در حضر دیدهٔ — ز خیل و چراگاه پرسیدهٔ
کنونت بمهر آمدم پیش باز — نمی دانیم از بد اندیش باز
توانم من اے نامور شهریار — که اسپے برون آرم از صد هزار
مرا گله بانی بعقل ست و رائے — تو هم گلهٔ خویش داری بپائے
دراں دارِ ملک از خلل غم بود — که تدبیر شاه از شباں کم بود

گفتار

تو کے بشنوی نالهٔ دادخواه — بکیواں برت کلهٔ خوابگاه
چناں خسپ کاید فغانت بگوش — اگر دادخواهے برآرد خروش
که نالد ز ظالم که در دورِ تست — که هر جور کو می کند جورِ تست
نه سگ دامنِ کاروانی درید — که دهقانِ ناداں که سگ پرورید
دلیر آمدی سعدیا در سخن — چو تیغے بدست ست فتحے بکن
بگو آنچه دانی که حق گفته بہ — نه رشوت ستانی و نه عشوه ده
زباں بند و دفتر ز حکمت بشوئے — طمع بگسل و هرچه خواهی بگوئے

حکایت

خبر یافت گردن کشے در عراق ‏ کہ می گفت مسکینے از زیرِ طاق
تو ہم بر درے ہستی اُمیدوار ‏ پس اُمید بر در نشیناں برار
دلِ دردمنداں برآور ز بند ‏ کہ ہرگز نباشد دلت دردمند
پریشانیٔ خاطرِ دادخواہ ‏ براندازد از مملکت بادشاہ
تو خفتہ خنک در حرم نیم روز ‏ غریب از بروں گو بگرما بسوز
ستانندۂ داد آں کس خداست ‏ کہ نتواند از پادشہ دادخواست

حکایت

یکے بر سرِ شاخ و بُن می برید ‏ خداوند بُستان نگہ کرد و دید
بگفتا گر ایں مرد بد می کند ‏ نہ با من کہ با نفس خود می کند
نصیحت نجات است اگر بشنوی ‏ ضعیفاں مفگن بکتفِ قوی
کہ فردا بداور برد خسروے ‏ گدائے کہ پیشت نیرزد جوے
چو خواہی کہ فردا بوے مہترے ‏ مکن دشمن خویشتن کہترے
کہ چوں بگذرد بر تو ایں سلطنت ‏ بگیرد بکیں آں گدا دامنت
مکن پنجہ از ناتواناں بدار ‏ کہ گر بفگنندت شوی شرمسار

که زشت ست درچشم آزادگاں
بیفتادن از دستِ افتادگاں
بزرگانِ روشندلِ نیک بخت
بفرزانگی تاج بردند و تخت
بدنبالهٔ راستاں کج مرو
دگر راست خواهی زسعدی شنو

صفتِ جمعیتِ اوقاتِ درویشِ راضی

مگو جاہے از سلطنت پیش نیست
که ایمن تر از ملکِ درویش نیست
سبکبار مردم سبکتر روند
حق این ست و صاحبدلاں بشنوند
تہی دست تشویش نانے خورد
ملک ہم بقدر جہانے خورد
گدارا چو حاصل شود نانِ شام
چناں خوش بخسپد کہ سلطان شام
غم و شادمانی بسر می رود
بمرگ این دو از سر بدر می رود
چہ آں را کہ بر سر نہادند تاج
چہ آں را کہ بر گردن آمد خراج
اگر سر فرازے بکیواں برست
دگر تنگدستے بزنداں درست
دراں دم کاجل بر ہمہ ہر دو تاخت
نمی شاید از یکدگر شاں شناخت

حکایت

شنیدم کہ یک بار در دجلۂ
سخن گفت با عابدے کلّۂ
کہ من فرّ فرماندہی داشتم
بسر بر کلاہِ مہی داشتم

سپهرم مدد کرد و نصرت وفاق — گرفتم ببازوئے دولت عراق
طمع کرده بودم که کرمان خورم — که ناگه بخوردند کرمان سرم
بکن پنبهٔ غفلت از گوشِ هوش — که از مردگان پندت آید بگوش

حکایت

یکے پند می داد فرزند را — نگهدار پندِ خردمند را
مکن جور بر خردگان اے پسر — که یک روزت افتد بزرگے پسر
نمی ترسی اے کودک کم خرد — که روزے پلنگیت برهم درد
بخردی درم زور سرپنجه بود — دلِ زیردستان ز من رنجه بود
بخوردم یکے مشت زور آوران — نه کردم دگر زور بر لاغران

گفتار

الا تا بغفلت نه خسپی که نوم — حرام است بر چشم سالار قوم
غم زیردستان بخور زینهار — بترس از زبردستئ روزگار
نصیحت که خالی بود از غرض — چو داروئے تلخ است دفع مرض

گفتار

جهان اے پسر ملک جاوید نیست — ز دنیا وفاداری امید نیست

نہ بر باد رفتے سحرگاہ و شام | سریر سلیمان علیہ السّلام
بآخر ندیدی کہ بر باد رفت | خنک آنکہ با دانش و داد رفت
کسے زین میاں گوی دولت ربود | کہ در بند آسایش خلق بود
بکار آمد آنہا کہ برداشتند | نہ گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

چنین گفت شوریدۂ در عجم | بکسری کہ اے وارث ملک جم
اگر ملک بر جم بماندے و بخت | ترا چوں میسر شدے تاج و تخت
اگر گنج قاروں بدست آوری | نماند، مگر آنچہ بخشی ، بری

مشقی سوالات

(۱) ترکیب نحوی بکنید :۔

(الف) یکے دیدم از عرصۂ رود بار الخ

(ب) شنیدم کہ دارائے فرخ تبار الخ

(ج) تو کہ بشنوی نالۂ دادخواہ الخ

(د) یکے بر سر شاخ و بن می برید الخ

(۲) مطلب و شرح بنگارید :۔

(الف) یکے دیدم از عرصۂ رود بار .... نگہباں و یادر بود

(ب) شنیدم کہ جمشید فرخ سرشت .... گشتہ در گردنت

(ج) تو کے بشنوی نالۂ داد خواہ .... کہ سگ پرورید

(د) مگو جاہے از سلطنت بیش نیست ...... تلخ است دفع مرض

(۳) نثر کنید :-

(الف) شنیدم کہ در وقت نزع رواں .... گرگ در گوسفند

(ب) خبر یافت گردن کشے در عراق .... گو بگرما بشنود

(ج) یکے پندمی داد فرزند را .... دگر زور بر لاغراں

(۴) حکایت دارا و شباں بعبارت خود تاں بنویسید۔

(۵) حکایت کلۂ و عابد را بنگارید

تمام شد

ریویو

لالہ رام پرشاد اینڈ سنس بُک سیلرز، سبزی منڈی آگرہ نے مندرجہ ذیل چار کتابیں طالب علموں کے استفادہ کے واسطے شائع کی ہیں۔ یہ چاروں کتابیں مولٰنا سیماب اکبر آبادی کی مرتب کی ہوئی ہیں۔ اور طلباء کی استعداد کو مد نظر رکھکر صاف و سادہ زبان میں لکھی گئی ہیں۔ ان کتابوں کی ایک خصوصیت یہ بھی ہے کہ تمام واقعات و حالات قصہ یا مکالمہ کی صورت میں بیان کیے گئے ہیں تاکہ طالب علموں کے واسطے ان کا مطالعہ دلچسپی کا موجب ہو۔

ادبی موتی حصۂ اوّل - دلچسپ اخلاقی نتیجہ خیز مختصر قصوں کا مجموعہ ہے۔

" حصۂ دوم - اس میں قصوں کے پیرایہ میں صحت کے عام اصول بیان کیے گئے ہیں۔

" " حصۂ سوم - اس میں الورا کے غار، تاراگڈھ کا قلعہ، شالامار باغ یورپ کے پہاڑ وغیرہ کے تاریخی حالات اور قدرتی مناظر وغیرہ کا ذکر ہے۔

" حصۂ چہارم - اس میں ہندوستان اور دوسرے ملک کے بعض سر برآوردہ اشخاص، مثلاً گوسائیں تلسی داس۔ سر ٹیگور، ٹالسٹائی وغیرہ کے سوانح حیات درج ہیں۔

یہ چاروں کتابیں کراؤن سائز پر ہیں اور ہر ایک کی قیمت ۴ر ہے۔

از رسالہ "زمانہ" کانپور۔